

TAMÁSI ERZSÉBET

Faluközösség – földközösség Angliában*

(Újabb kutatási elméletek)

Korunkban nem az-e a legfőbb és leghíresebb tudás, ha meg tudjuk érteni a tudósokat? Nem ez-e minden tanulmány közös és végső célja? Magyarzatokat magyarázni nagyobb szó, mint dolgokat magyarázni, és több könyvet írtak könyvekről, mint bármi másról: egyebet sem teszünk: csak értelmezzük egymást. A világ hemzseg a kommentároktól; írókban nagy a hiány.”

Montaigne ironikusan igaz mondásánál aligha kereshetünk találóbbat az angliai közösségi földhasználat kutatásának összefoglalójául.

A 19. század közepén a jogtörténetírás¹ az angol alkotmánytörténet magyarázatakor indította el a középkori faluközösség kutatást, és ennek legjellegzetesebb intézményét, az *open field* rendszert helyezte középpontba. Jog- és gazdaságtörténészek gazdag forrásanyag felkutatásával, értelmezésével állapították meg, hogy a közösségi földhasználat rendszere olyan történeti intézményt takar, amelynek eredete, működése és kétségtelenül megszűnte is van. Minden fázisa – a történeti anyagok tanúsága szerint – többféle, egymásnak ellentmondó megoldással is értelmezhető. A gazdaságtörténet tehát felállított egy (vagy több, de azonos gyökereű) történeti elméletet a közösségi földhasználat rendszerének keletkezésére, eredetére, s mindez meghatározza a rendszer értelmezését, működésének, és egyben megszűnésének okát is. Az ellentmondások feloldása, még e korszak – Montaigne-t ismételve – „íróinak” sem sikerülhetett, hiszen éppen az eredetet nem világitották meg kellően a kora középkori források.

Az *open field* szisztéma kutatásának második korszakát a régészet és történeti földrajz kutatásai uralják.² Az előző korszak adott történeti elmélete(i) szolgálnak kiindulópontul a közösségi földhasználat eredetének eldöntéséhez. Sajátos módszereikkel, de készen kapott elmélettel igazolnak vagy cáfolnak, éppen ezért konklúzióik érvényessége bizonytalan. „A látható, megfogható adatok” és a velük szembesített „ideák” között kanyargó rész kutatások nem segítik kellőképpen a közösségi földhasználatról alkotott vélemények egymáshoz közelítését. Szaporodnak a mind több forrás, régészeti feltárás eredményeit közlő munkák – ám elméleti összegzésük a történeti, régészeti és földrajzi vizsgálatok kudarcát is tükrözik.

A tudományágak módszerbeli korlátai, és eltéréseik különbözőségéből adódó egyenetlenségeik a közösségi földhasználatról kialakított elméletek felülvizsgálatát indukálják. Az *open field* rendszer eredetének történeti elméleti, régészeti bizonyíthatatlanságuk következtében – a közösségi földhasználat működésére, jellegzetességeinek tisztázására és értelmezésére helyezik át a hangsúlyt. A különféle tudományágak – régészet, történeti földrajz, technikatörténet, jogtörténet – sajátos nyelvezeté-

*E tanulmány IV., utolsó fejezete az angol középkor közösségi földhasználatáról, az ún. *open field* rendszerről készített tudománytörténeti áttekintésnek (Tamási E. 1983. 258.) A monográfia az alábbi fejezeteket tartalmazza:

- I. fejezet: Jog- és gazdaságtörténet a XIX. sz. második felétől 1938-ig.
- II. fejezet: A régészet és a történeti földrajz szempontjai a kutatásban, 1938–1962 között.
- III. fejezet: Az értelmezés és a terminológia gondjai 1962–1972 között.
- IV. fejezet: Ortodox-szá vált modernek – modernizált ortodoxok „Felpörgetett és kicsavart” elméletek 1972–1983 között.

¹ Tamási, 1983, a monográfia I. fejezetében, 1–38.

² Tamási, 1983, 39–64.

nek és értelmezésének egységesítési igénye a legfontosabb tényező abban, hogy az egyre gyarapodó mennyiségű adatok megkönnyíthessék a közösségi földhasználat kutatását.

Így a földhasználati rendszer vizsgálatának harmadik korszakában az első időszak történeti „ortodox” elméletét felülvizsgálva új, természetesen ezzel a „rég” jogtörténeti megközelítést és az eredet központi értelmezését is tagadó, „modern” gazdasági tényezőket hangsúlyozó, de történeti elmélet kerül. A régi és új elmélet vitája újabb rész kutatásokat, bizonyítékokat és ellenvéleményeket eredményez, a két különböző nézet vitája egymás kizárására épül.

A közösségi földhasználat kutatása természetesen nemcsak önmagán belül változott törvényszerűen, de nem maradt érzéketlen a társadalomtudományok mindenkori „divatos” irányzataival szemben sem. A szociológia, a közgazdaságtan, módszerét és kutatott témáit tekintve kiindulópontnak a „napi” politikai kérdések vizsgálatára épülő elméletekkel keresnek igazolást a történeti fejlődés bizonyos intézményeiből, folyamataiból. Így kapcsolódnak ezek a közösségi földhasználat kutatásához az elmúlt tíz évben anélkül, hogy adataik és ismereteik a korábbi elméleteket alaposabban elemeznék.

A modern gazdaságtan és szociológia számára így válik „ortodox”-szá a korábbi korszak „modern történeti elmélete”, mindegyik tudományág saját elméleti koncepcióit vetíti a közösségi földhasználat megoldására, megszüntetve ezzel a kérdés „történelmi” primátusát. Így bonyolódik egyre jobban a kutatás menete, egyik tudományág szókincse, logikája érthetatlenné válik a másik számára. Vitára viták, magyarázatokra magyarázatok születnek még egy-egy tudományágon belül is.

A tudomány belső logikája ebben az esetben is érvényesül: az elméletet gyakorlati igazolás vagy cáfolat követi, amely új elméletet (összegzést) és újabb kipróbálást eredményez. Értékét és igazát azonban nem csupán formai menete, de leginkább a felvetett kérdésre adódó válaszok tartalma adhatja meg.

Nemcsak az időbeli távolság mondatja a tudománytörténet írójával, hogy a 19. század közepe és az 1938 közötti időszak történettudományát a „good old economic history” jellemezte.³ E korszak kutatóinak nyitottsága, szakmai felkészültsége párosult azzal a felelősséggel, amelyet napjaink társadalmi problémáinak megoldása kívánt. Stubbs, Seebohm, Maitland, Maine, Vinogradoff ugyan jogtörténészek voltak, Ashley, Cunningham, Torold Rogers gazdaságtörténészek, munkájukból kitűnik, hogy a gazdaságtörténet íróira nagyobb hatással volt a történettudomány mint fordítva. Nincs olyan gazdaságtörténész a következő időszakokban, aki olyan teljes szemléletét adta volna az angol gazdaságfejlődésnek, mint e korszak bármelyik tudósa. Tisztában voltak a társadalmi folyamatok gazdasági meghatározottságával és kölcsönhatásával. A gazdasági és társadalmi intézményeket – így a közösségi földhasználat rendszerét is – történeti fejlődésében tanulmányozták. Érdeklődésük középpontjában – saját koruk legégetőbb kérdése – a tulajdon meghatározása áll, s ennek történeti alakulása és hatása a gazdaságra, valamint a társadalomra. Egyetemes történelmet írtak azért, hogy jobban érthessék saját országuk történetét, – nem „rasszizmus” vagy rosszízú nacionalizmus vezette őket. Az európai faluközösségek vitájában éppen ezért a tulajdonjog eredetét értelmezték, párhuzamosan azzal a kérdéssel, hogy a társadalom egalitárius vagy hierarchikus és a tulajdon eredete közösségi vagy magántulajdon volt-e. Stubbs vagy Maitland világosan kimondta, hogy gazdaság és társadalom, politikai jog és magántulajdon, sohasem független egymástól. Természetesen adódott elméletükből – pontosabban világnézetükből –, hogy a közösségi földhasználat vizsgálatát a történettudomány kutatásának egyik központi helyére tették. A feudalizmus definíciója éppen Maitland, de Maine, Vinogradoff megfogalmazásában is az ember és a föld viszonyára épít, a földhöz való jog mellett azonban minden olyan kérdéssel foglalkoztak, amely a földre vonatkozott.

Ez a történetírás olyan érvelési-rendszert épített ki, amelyben a jogi ideák és intézmények integrált részét képezték a gazdasági növekedésnek és változásoknak, és ez eredményes – a marxista módszert követő történetíráshoz közelítő – megoldási módnak látszott ahhoz, hogy mindazokat a kérdéseket megvilágítsa, amelyek az emberek politikai és gazdasági hatalmának megjavítása érdekében történnék. Ez az, amiért a „jó öreg gazdaságtörténet” ma is modernnek tűnik, és meghatározza a legtöbb történetileg ma is fontos kérdést és kutatást.

Bizonyítható és sajnálatos, hogy az utánuk következő történetírás megfeledezett legfőbb eredményükről, arról, hogy a tulajdon és a társadalom változása mennyire alapvető minden társadalomtörténeti kérdésben.

³ Hartwell, 1973, 28–40.

1938–1972 között⁴ – természetesen nem pontosan meghúzható határ ez – a korábbi történeti megközelítést elutasították, „érzelmességgel”, „rasszizmussal”, vagy éppen naivitással vádolva, ezt a valóban morális töltetű, tehát nagyon is „világnézetet” tükröző tudományírást. Helyébe pedig a „valódi”, „objektív” szaktudomány primátusát vélték megfelelő ellenszerek. Hogy ez a fajta megoldás – a mindent tagadás – mennyire nem járható út, éppen azok a történetírók, szaktudósok mutatják be, akik évtizedek óta tartó értelmezési, terminológiai, lokális és parciális adathalmazok tengerében nem tudtak „objektív” megközelítésükkel eredményt kicsiholni a tengernyi „forrásból”. Az utóbbi évek pedig bizonyítják, hogy a közösségi földhasználat kutatása visszatért az „eredeti forráshoz”, – a „régí jó gazdaságtörténészek” elméleteinek újraelevenítéséhez. Seebom, Orwin visszaköszön a közgazdászok „kicsavart” halász-, kockázat-, hasznosság-elméleteiben, Maitland, Vinogradoff egyenlősítő elmélete „felpörgetve” bukkan elő a történeti földrajzosok munkáiban. „Síron túli” haszon azonban származott ebből, hiszen a közgazdaság szakírói „visszapörgették” a történetírásba – gondolok itt az open field, akár a majorság,^{4/a} vagy az átmeneti formációk kérdéseinek vitáira – a tulajdonjog gondolatát, szerepének fontosságát a történeti folyamatok megvilágításában. Igaz, szakmai-történeti ismereteik hiánya igen bátorrá teszi őket, s ezért néhány matematikai képlet vagy grafikon kvantitatív megközelítés poénjáért nemigen „rajong” értük a történetírók jobb-érzésű csoportja. A történetírás azonban nemcsak divatos eszmék által biztosított megélhetési forrás, de felelősség is, amint az Maitland, Stubbs vagy Vinogradoff számára az volt. Elméleteik, módszerbeli tanulságuk kevés, hogy megoldja a közösségi földhasználat 150 éve óriási apparátussal vizsgált problémáját, ha hiányzik a kérdés: miért fontos, miért kell ennyi idő óta kutatni egy történeti intézményt. Mindaddig, amíg e kérdés el nem hangzik, a kutatás öncélú, és a szerzők bibliográfiája egyben meghatározza mondanivalójuk korlátait is.

Az alábbi tanulmány e szakirodalmi rengetegből az 1972–1983 közötti időszak munkáit tekinti át.

Az 1972–1983 közötti időszakban a közösségi földhasználat kutatását két tényező határozta meg. Elsősorban Thirsk 1964-es tanulmányának⁵ gyakorlati felülvizsgálata folytatódott tovább, különösen a történeti földrajz szakembereinek intenzív vizsgálataiban, másodsorban új tudományágak kapcsolódtak be a közösségi földhasználat elemzésébe, a szociológia és a közgazdaságtan. E diszciplínák önálló – és főként jelenkori – vizsgálati módszereikkel kísérelték meg értelmezni a középkori földhasználat különös és az eddigiekben megnyugtatóan meg nem oldott rendszerét. A kutatás mennyiségében és megközelítésében megváltozott, egy-egy tudományágon belül is többféle elképzelés alakult

⁴ Tamási, 1983, 39–120.

A „majorság” terminus ez esetben alkalmazkodik a Nyugat-Európában általánosan jelölt feudális intézmény elnevezéshez, amely alatt a földrész saját kezelésben lévő (alkalmanként robottal, bér munkával megművelt) földterületeit és a hozzá jogilag kötött különböző helyzetű földművelők egyénileg birtokolt parcelláit *együttesen* értik. Így az angol „manor” adózási egység és egyben a feudális gazdaság és gazdálkodás intézménye „üzeme” is. Nem tévesztendő össze a magyar „majorság” terminussal, amely alatt az ún. második jobbágyság korától virágzó piacra termelő földesúri üzemet szokás jelölni.

⁵ Thirsk, 1964. Ez a munka mérföldkő a közösségi földhasználat kutatásában (jelentőségét ld. Tamási, 1983. 81–98.) Thirsk definícióját az alábbiakban fogalom össze: Véleménye szerint a közösségi földhasználat (common field system) négy alapelemből áll:

1. A szántóföld és a rét parcellákra osztottan, a művelők között egyenesen fekszik.
2. A szántóföld és a rét is aratás után, ill. kaszálás után nyitva a közös legeltetés előtt.

A szántóföldön tavaszi és őszi vetemények külön területeken, táblákban vagy dűlőkben vannak.

3. A közös legelő és legeltetési jog, amelyet minden parcellatulajdonos élvez, más haszonélvezeti jogokkal együtt (halászóvíz, erdőlés stb.)

4. Minezt a művelők közösen szervezik meg, vagy a majorsági bíróságon keresztül, vagy önálló falugyűléssel.

A rendszer legerősebb eleme Thirsk szerint a közös legeltetés joga, s miután ezt a szisztémát – mind a négy elemével együtt – csak a 12–13. század után mutatják az angol források, a szerző szerint eredeténél kutatása teljesen érdektelen, hiszen a rendszer egyértelműen középkori, feudális.

ki, amelyeket viták során próbáltak elfogadhatóbbá tenni és szemben az előző időszak kutatási módszerével, a rokon tudományok gyors reagálását azonnali „kipróbálását” is nyomon kísérhetjük.

Az angol történeti földrajz kutatásának központi kérdése a földhasználat vizsgálata, amelynek alapjait 1915-ben Gray⁶ tette le, s munkája mind ez ideig e tudományág kiindulási pontja. 1973-ban Baker-Butlin szerkesztésében⁷ jelenik meg a Gray óta eltelt időszak földrajzkutatóinak összegzése a földhasználati rendszerekről – igaz nem egész Angliára vonatkozóan, hanem néhány részéről –, a könyv szerzőinek célja szerint azért, hogy módot és alapot nyújtson a további kutatásokhoz, egy valódi összefoglalás elkészítéséhez. A kötet valamennyi tanulmányára rányomta bélyegét Thirsk elméleti megközelítése, tehát hogy a közösségi földhasználat rendszere egy folyamatos fejlődés eredménye, amely a 12–13. században válik teljesen kifejezetté, és Thirsk azon megállapítása, hogy a közös földhasználatnak két regionális eltérése van, a korábban Midlandnek (közép-angol, síkvidéki, open field, igen leegyszerűsítve háromnyomásos rendszernek nevezhető stb.) nevezett szisztéma és az állattartó (magasföldi, hegyvidéki, infield-outfield stb.) területek közösségi földhasználatát jelenti az alapvető disztinkciót.

R. A. Butlin⁸ Northumberland és Északnyugat-Anglia földhasználati rendszeréről írt tanulmányában kifejti, hogy csak a késő középkorra és a kora újkorra létezik elegendő anyag az általánosításra. A fenti területeket nevezte Gray a háromnyomásos rendszer elterjedési határának, a Midland szisztéma és a kelta földhasználat keverékének. Butlin szerint a terület agrárstruktúráját döntően a geológiai környezet, valamint az ebből is következő településforma fejlődése határozza meg, ahol a 16–17 századig – a források szűkszávája ellenére meghatározhatóan – aligha változott az agrárrendszer. Mindig erősen állattartó vidék volt, kis népességű településekkel, amelyeknek egy részén valóban kimutatható az open field rendszer – a forrásokban a dűlőre (*furlong*) osztás és a háromnyomás is. A legelők és szántók egyaránt közösségi fennhatóság alatt voltak, ennek intézményesített megszervezésére azonban nincsenek adatok. A 16–17. században, a népességnövekedés az oka az open field szisztéma területi terjedésének és szervezettebbé válásának. Észak-Anglia területének két egymástól eltérő vidékét különbözteti meg Butlin, a nyugati kis települések rendszerét, alig számottevő földműveléssel, valamint a folyómenti, völgyes vidéket, a keleti részt, a csoportos települések rendszerével és kiterjedtebb földműveléssel. Az írtás révén bővített szántóföldek felosztása dűlők szerint történt, két, három, sőt több közös földet (*common field*) is létrehozhat. A 16–18. században már jól szervezett „klasszikus” közösségi földhasználat alakult ki, amelynek átrendezését is nyomon lehet követni ebben az időszakban. A közösségi földhasználat alakulására – írja Butlin –, nemcsak a földrajzi helyzet, de a birtoklás rendje, az osztható öröklés, a terület határhelyzete (főként a háborúskodások miatt) majd a 17. századtól a szénbányászat is hatással volt. Butlin véleménye, hogy a forrásokban többször is említett infield-outfield terminusok még nem feltétlenül ezt a földhasználati gyakorlatot jelentik, mindössze a településhez közelebb eső jobb minőségű, és a távolabb eső szintén jó minőségű földeket jelölték.

Butlin tanulmánya arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az általa vizsgált terület földhasználatát változatos, nincs egyértelmű adat az open field (értsd: Midland) rendszerre, sem az infield-outfield módszerre, hanem többféle hatásra „keverék” földművelési szisztémát gyakorolnak.⁹ Ez a következtetés nem sokban tér el Gray 1915-ös megállapításától.

A kötetben Sheppard tanulmánya¹⁰ a yorkshire-i földhasználatról megállapítja, hogy a kutatások sokkal egységesebb földművelési módszert találtak, mint Gray, aki szerint ez a terület részben a Midland-en alkalmazott open field, másrészt a kelta rendszer maradványa. Sheppard szerint a közösségi földhasználat a 13–14. században az egész területen sokkal szélesebb körben érvényesült, mint a későbbi időszakokban. A szántóföldeket dűlőkre és táblákra osztották, amelyeknek elnevezése és helyzete alig változott a 16. századig, sőt a szántásnyomok is mindig azonos helyzetet mutatnak – így a barázdák, határok, mezsgyék pozíciója is jól azonosítható. Mindössze két kisebb változást figyelt meg a szerző. A hosszú dűlőket a 13–14. század közepétől megrövidítették és több részre (2–3 megyzetalakra) osztották, a szántás iránya azonban nem változott meg. A másik észlelhető

⁶ Gray, 1915. Az első összefoglaló munka az angol földhasználat táji tagolódásáról.

⁷ Baker-Butlin, (ed.) 1973.

⁸ Butlin, 1973, 93–144.

⁹ Butlin, 1973, 143–144.

¹⁰ Sheppard, 1973, 145–187.

változás a dűlőkben lévő parcellák fekvésének megváltozása, egymásra merőleges irányban. Sheppard a rövidülés és irányváltozás okát abban látja, hogy az ökör helyett lovat fogtak igába.¹¹

Yorkshire északi és keleti területén a szántóföldek két típusa különül el élesen: a „foreland” és az irtásföld. A „foreland”-nek nevezett szántó, az open field földek mellett volt, de más mértékegységben (acre-ban) említik a források, szemben a szokásos (*oxgang*) megjelöléssel. Egytagban fekvő, vagy

irtásföld. A „foreland”-nek nevezett szántó, az open field földek mellett volt, de más mértékegységben (acre-ban) említik a források, szemben a szokásos (*oxgang*) megjelöléssel. Egytagban fekvő, vagy néhány egyéni tulajdonos birtoka volt. Sheppard véleménye, hogy a „foreland” és az irtás ugyanazon földtípus két elnevezése. Általában a „foreland” volt a településtől távoli – azon kívüli – irtás neve, ahol volt mód vetésforgó alkalmazására, míg a forrásokban „irtásnak” nevezett szántókon rotációt nem alkalmaztak. A fejlődés azt mutatja, hogy a korábban egyszerűen irtásként említett területek később „foreland”-ként jelennek meg a forrásokban. Sheppard szerint a középkori földhasználat lényeges változást nem mutat ezen a területen, sokkal inkább fejlődést, mint „forradalmat” lehet megállapítani, amelynek általános trendje a flexibilitás növekedése és a szabadabb, egyéni földművelés irányába mozog. A 13. századot megelőző földhasználat alakulásában az irtás folyamatát és az osztott öröklés hatását lehet kimutatni. A parcellák szóródását okozhatta ugyanakkor az ún. napjárás (*sundivision*) szerinti földelosztás. A csoportos települések mellett a szórt, tanya települések permanens művelése is megfigyelhető, de létezik egy open field rendszer is, mégpedig igen kidolgozott és szervezett formában, amelyet a szerző véleménye szerint a 11–12. században történt újratekintések során alakítottak ki, ugyanakkor szinte minden település eltér a másiktól a földhasználati mód valamely vonásában. A sokféleség okát Sheppard a területet benépesítő több népcsoport magával hozott művelési módjában jelöli meg, bár ezt részleteiben nem bizonyítja.¹²

A tanulmány tanulsága – az előrebocsátott megállapítás ellenére – nem az „egységesebb földhasználat” képét mutatja, hanem míg Gray mindössze kétféle alapvető földművelési szisztémát talált, Sheppard a területet rendkívüli változatosságában találhatta „egységeseznek”.

A közösségi földhasználat legpregnansabb területét elemzi B. K. Roberts tanulmánya.¹³ Megállapítja, hogy a Midland-en belül is eltérés van a földhasználat rendszerében, a keleti területre a két és háromnyomás rendszere jellemző, míg a nyugati, erdős zónára az irtás folyamán kialakított rend határozza meg a földhasználatot. Az általa vizsgált nyugati, erdei övezetben is a „common field” rendszer a jellemző, de a 13. század folyamán nem a terjeszkedés, az új földfoglalás a döntő, hanem a bekerítések megindulása. Roberts szerint, a nyugati Midland földhasználati rendszeréről az újabb kutatások nem változtatták meg Gray megfigyeléseit, mindössze annyit módosítottak, hogy a helyi eltérések lényegében változatosabb képet mutatnak.¹⁴

A Midland keleti területe, a közösségi földhasználat szempontjából a legtöbbet kutatott vidék, mind ez ideig viszonyítási alapként szolgált minden ilyen irányú munkához. Az erre a vidékre irányuló kutatást J. Thirsk tanulmánya foglalja össze.¹⁵ Véleménye szerint a földhasználat közös erőfeszítés eredménye, s annyiféle lehet, amennyi a csoportos települések száma. Ennek ellenére a falvak földművelése erős hasonlóságot mutat, amit hol etnikai okokkal, hol leegyszerűsítve az „ésszerűséggel” magyaráztak. Thirsk véleménye, hogy mindkettő hatással volt a földhasználat kialakulására, de a régi, hozott szokások az új körülmények hatására megváltoztak. A Midland-i terület különböző ökológiai feltételei, a betelepülés történeti sorrendje adja meg a földhasználati különbségek okát. Thirsk a közösségi földhasználat alapját a legeltetési jog létében látja, amely szerinte – ezen a területen – az angolszász hódítás előtti korra nyúlik vissza. Meggyőződése, hogy a *by-law*-k (falutörvény, helyhatósági szabályrendeletek) a 12–16. század között fényt vetnek a közösségi kontroll folyamatára. Megállapítja, hogy még ezen az általában egységeseznek tartott vidéken is falvanként eltér egymástól a közös-

¹¹ Sheppard, 1973, 169. A szerző kiemeli, hogy az ilyen földeken a barázdák jellegzetes „S” alakja is megszűnt.

¹² Sheppard, 1973, 185–187. Angolszász, dán, kelta, norman hatást sorol fel.

¹³ Roberts, 1973, 188–231.

¹⁴ Roberts, 1973, 229–231. A szerző véleménye szerint az adatok a kétnyomásos rendszer római eredetét igazolják.

¹⁵ Thirsk, 1973, 232–280.

ségi szervezés. Alapvető különbséget főként az állattartó területek szabályrendelete és a völgy-vidék főként földművelésre koncentrált falutörvényei mutatnak. A bőséges legelővel bíró települések nem szabályozták, korlátozták a legeltetés jogát.

Thirsk összeállítja a *by-law*-k alapján a terület falvai földhasználati rendszerének közös vonásait. Közös az, hogy a kevert és szórt parcellák rendszerében a falu minden lakosa részt vett, amelyből következett a közös elhatározások megvalósítása, a közös szervezés. Megállapítja, hogy a hasonló környezet hatása a gazdálkodás módjának megválasztásában is hasonlóságot mutat, de ilyen eredménnyel jár a gazdasági kényszer is, amely a települések fejlődését azonos irányba tereli, mint például a piac kihívására adott válasz is. Thirsk kifejti, hogy a gazdálkodás részleteiben igen sok eltérés mutatkozik, de megállapítható, hogy egész Európában két közös alapelem létezik a közösségi földhasználatban, mégpedig a szántóföldek közösségi osztása és szervezése – a vetésforgó alkalmazása mellett, valamint a közös legeltetési jog – tarlóra, ugarra és a legelőkre. Végezetül Thirsk elmondja, hogy a Midland-vidék településeinek eredete a vaskorig vezethető vissza és nem korábbra, ettől a kortól a fejlődés folyamatos, minden betelepülő vagy hozzá tett az előzőekhez, vagy éppen eltanult valamit másoktól. A cél azonban alapvetően az alkalmazkodás volt főként a természeti körülményekhez, így az etnikai szokások összeolvadtak, erősödtek, vagy éppen eltűntek, mert minden esetben csak az alkalmazkodás tette lehetővé a megélhetést.¹⁶

Kelet-Anglia és Kent földhasználatát a legrészletesebben vizsgálta Angliának. M. R. Postgate munkája¹⁷ az itt kialakult földművelés folyamatát elemzi. Megállapítja, hogy a korai középkorban a primitív égetéssel földművelést a permanensen művelt parcella rendszer közösségi módja váltotta fel, amely nem az egész faluközösségre, hanem egyének és kiscsoportok munkájára alapult. A kelet-angliai open field rendszer sokkal szervezettebb és sokoldalúbb, Postgate szerint, mint a Midland-en. Ezért a forrásokban követhető terminológia megfejtése és interpretálása is nehezebb. Kelet-Angliára – mondja Postgate –, a irreguláris open field a jellemző, amelyet az osztható öröklés rendje és a szabadabb tulajdonjogú birtokrendszer is elősegített. Meggyőződése, hogy Gray etnikai magyarázata még mindig helytálló, de hangsúlyozza, hogy a helyi eltérések sokkal változatosabbak.

A. R. Baker¹⁸ a kenti földhasználatot elemelve megállapítja, hogy valódi magyarázat az itt használatos földművelésre nem született, az öröklés, a településforma, a római hagyomány és a jutt hatás együttesen befolyásolták a földművelés gyakorlatát, és természetesen a kutatás kérdéseit is. Baker szerint a kiindulást a településrendszer adja meg. A tanyaszerű szórt falvak, s a birtokok tulajdonjogi szervezete, természetesen az ehhez alkalmazkodó adózási szisztéma és az osztható öröklés eredményezték az open field földhasználatot. Ennél részletesebb és megfelelőbb általánosításra nincs mód – Baker szerint –, mert a terület földrajzi tagoltsága rendkívül változatosá tette a közösségi földhasználat helyi alkalmazását.

D. Roden¹⁹ a Midland és Kent közötti találkozási terület földhasználatát vizsgálva kifejti, hogy a különböző földrajzi környezet és társadalmi környezet itt eredményezte a legkevésbé reguláris földhasználatot. Az állattartás domináns volta és az irtás lassú folyamata majd 300 éven át konzerválta a földművelést. A társadalmi különbségek, tehát a majorsági vagy szabad közösségek különállása sem befolyásolta a 13. századig a földhasználat rendszerét. Még az öröklés hatását sem lehet kimutatni, éppúgy érvényben volt a primogenitura, mint az osztható öröklés. Az etnikai különbségek, római, angol-szász, jutt hatás sem mutatható ki egyértelműen. Egyetlen, forrásokban is kiemelt jellegzetesség figyelhető meg, s ez az irtás folyamata és iránya, amely a szerző szerint ebben az esetben az open field rendszer kialakulásához vezetett.

A tanulmánykötet részletesen foglalkozik a walesi földhasználattal, ahol a földművelésre alkalmas területeken a normanok által bevezetett földhasználati rendszere azonos a Midland-én gyakorolt földműveléssel.²⁰ A skót terület közösségi földhasználatáról megállapítják, hogy a 16. század előtti módszerről nincs elegendő adat az összegzésre, az ezt követő időszakban a jellegzetes infield-

¹⁶ Thirsk, 1973, 263–278. A szerző ennyiben módosította az eredet-kérdés általa „rasszistának” nevezett modelljét.

¹⁷ Postgate, 1973, 281–324. Kelet-Anglia földhasználatáról.

¹⁸ Baker, 1973, 377–427.

¹⁹ Roden, 1973, 325–376.

²⁰ Jones, 1973, 430–479.

outfield rendszer figyelhető meg, de eredetéről és működéséről nem lehet egységes képet adni.²¹ Írország földhasználatát vizsgálva a szerző elmondja, hogy a norman hódítás hatása nem volt számottevő, ezért a földművelés rendszerében „degenerált” angol és „bennszülött” rendszert lehet megfigyelni. El kell különíteni a rundale-nek nevezett, az infield-outfield rendszerhez hasonló, honos közösségi földhasználatot az angolszász hatásra alkalmazott „common field” gyakorlattól, ennek vizsgálata azonban még nem mutathat fel eredményeket.²²

Baker és Butlin Kérdések és távlatok címmel összefoglalják a kötet és a kutatás tanulságait.²³ Megállapítják, hogy a földhasználat kutatása az általánosítás és a lokális részletkutatás között mozog, minél több a helyi tanulmányok száma, annál nehezebb az általánosítás. A földhasználat ugyanakkor oly sok komponensből tevődik össze, hogy már aligha egységesíthető. A bőség zavarával küszködik a kutatás a 16. századtól, és nagymértékű hiányosságok jellemzik a megelőző korszakok forrásanyagát. Éppen ezért választják a kutatók szívesebben – a kötet tanúsága is ez – a retrospektív megközelítés módszerét, itt azonban fennáll a belemagyarázás veszélye. Baker és Butlin szerint a földhasználat vizsgálatában alig jutott tovább a tudomány Graynél, aki már 1915-ben rámutatott a földhasználati módszerek sokoldalúságára és a regionális eltérések formáló hatására. A jelenlegi kutatások csak árnyalati megállapításokkal színesítették Gray vizsgálatait, így a Midland szisztéma helyi variációinak meglétére hívták fel a figyelmet. Némely korábbi általánosítást megcáfolták, mint pl. Orwinék megállapítását a háromnyomás rendszere és az open field mindenkori viszonyáról; valamint a szórt parcellák rendszerét elválasztották a teljes „common field” szisztémától, miután bebizonyosodott, hogy a kettő nem minden esetben járt együtt. Ugyanakkor még mindig érvényes a terminológiai bizonytalanságból eredő zavar, mert a kutatók nem minden esetben használják következetesen az „open field” és „common field” megkülönböztetést, holott ennek nemcsak az elnevezésben, de az értelmezésben is más jelentése van.

Nem változott – mondják – Gray megállapítása a földhasználati rendszerekben mutatkozó alapvető eltérés okáról, amely szerint az etnikai különbségek és a földrajzi körülmények eredményeznek lényeges eltérést a földhasználat gyakorlatában. Igaz, az etnikai eredetet – főként az angolszász behozatalt – elvetették, azzal az indoklással, hogy a kontinensen is csak a 13. századra alakult ki a földhasználat teljes rendszere. Baker és Butlin hangsúlyozzák, hogy a középkori közösségi földhasználatról még most sem bír a tudomány több tudással, mint korábban, annak ellenére, hogy a lokális munkák száma hallatlan mértéket öltött, de nem illeszthető egységes egészé. Meggyőződésünk, hogy a koncepció hiányzik, még ha ebből több is születik, mint valaha, ám nem alkalmasak a részeredmények összefoglalására. Véleményünkkel a legteljesebb mértékben egyet lehet érteni: a megfelelő elméletnek a rendszer struktúráját, funkcióját és változásait együtt kell figyelembe venni, de még ebben az esetben is csak a földhasználat modelljét láthatjuk világosan és nem egy a gyakorlatban valaha is működő földművelési rendszert.

A közösségi földhasználat vizsgálatának legkevésbé megnyugtató kérdése – a szerzők szerint – a kevert és szórt parcellák rendszerének eredete. A kutatás a közös szántásról – mint feltételezett kialakító tényezőről – egyre inkább áttevődik az irtás folyamatának menetére,²⁴ miután a közös szántást a nem open field rendszerben működő területeken is alkalmazták, ahol viszont nem jött létre a kevert és szórt parcellák rendszere. Baker–Butlin szerint a kutatásnak a továbbiakban az irtás folyamatát kell részletesebben vizsgálnia, amelyhez valamilyen módon kapcsolódik a földek egyenlő módon való elosztása. A megannyi részmunka ellenére sem tisztázott az öröklés, a tulajdonjog és az adás-vétel hatása a közösségi földhasználat alakulására. A megfigyelések azt mutatják, hogy az utóbb felsoroltaknak lényeges szerepük van a településhatárok újrendezésében, illetve a közösségi földhasználat megszűnésében, a bekerítések létrejöttében. Mind ez ideig nem sikerült tisztán látni, hogy a

²¹ Whittington, 1973, 550–579.

²² Buchanan, 1973, 608–616.

²³ Baker–Butlin, 1973, 619–656.

²⁴ Az irtás folyamatának, mint az open field rendszer létrejöttében döntő mozzanatnak jelentőségét Beresford jóval korábban felismerte és leírta (*Beresford*, 1954. és 1958.), s ahogy a tudományos kutatásban oly gyakori, a szerző neve menet közben „elfelejtődött”, elmélete „önálló” életre kelt – miután bebizonyosodott.

forrásokban észlelhető módosulások egy-egy korábbi szisztéma újrendezését jelentik-e, vagy esetleg a keletkezés pillanatát rögzítik. Ezért – hangsúlyozzák a szerzők –, a további kutatásoknak nem csupán a helyi variációkat és az időben megállapítható eltérő stádiumokat kell vizsgálnia, hanem a formát és a fejlődést együtt. Baker és Butlin a közösségi földhasználat kialakulásának és fejlődésének helyes modelljét a népesség számának alakulására adott történeti válaszban véli megoldhatónak. Erre szerintük a legalkalmasabb modellnek az ún. Boserup-tézis²⁵ látszik, amely a népességnövekedés és a földhasználati rendszerek közötti összefüggést időrendi sorrendben állapította meg. Ennek alapján az angol földhasználat fejlődési trendje a következő korai időszak szórt, tanyaszerű települései, amelyeken az infield-outfield rendszer használatos, a népesség növekedésére alakult át a középkor folyamán a közösségi földhasználat „open field” és common field” szisztémájává. Ennek nem mond ellent az sem, hogy a skót, ír, walesi gyakorlat sokáig megőrizte a primitív földművelési megoldást, bár ezen belül az intenzívvá válódás folyamata kimutatható – hiszen ezeken a területeken a népességnövekedés lassú üteme nem is követelt többet.

A kötetről alkotható általános összegzés azt mutatja, hogy a legújabb elméletek megkísérlik a korábbi elképzelések összeolvasztását – bármennyire tiltakoznak is az ellen. A közösségi földhasználat rendszerét nem statikusan, készen kapott intézményként ábrázolják. Fejlődési folyamatot írnak le a kötet szerzői, amelyekre az etnikai tényezők éppúgy hatottak, mint az irtás folyamata, a helyi szokások, földrajzi feltételek. Ez a kötet ily módon leginkább Thirsk történeti megközelítéséhez áll a legközelebb és e munkában a történeti földrajz kutatási módszerét jelenti.

Az angol történeti földrajz 1973-ban kiadott kézikönyve²⁶ sokkal kevésbé magabiztos a közösségi földhasználat elemzésében és leírásában. A kötet szerzője, H. C. Darby, a könyvet az angol–skandináv korszakkal kezdi, s megjegyzi, hogy Anglia területe az ezt megelőző korszakban sem volt „üres”, és az ezt megelőző korszak anyaga pedig „rejtélyes és homályos”.²⁷ Nem fest sokkal biztatóbban a középkori földhasználatról adott kép sem. Darby szerint is az irtás folyamatának nyomon követése vihet a legközelebb az open field rendszer kialakításának megfejtéséhez. A történeti földrajz adatai szerint a két-három nagyobb földdarabra tagolt csoportosítás a 11–12. században válik csak jellegzetessé, a 13. században pedig a határok elosztásában a „furlong”, a dűlő lesz az alapvető egység.²⁸ Darby megállapítja, hogy a 14. századtól a közösségi földhasználat (következésképpen open fieldnek nevezi, nem a Thirsk-i értelemben) annyi variánusra bontható, hogy semmiféle általánosítást sem visel el.²⁹

A 60-as évek új történeti elmélete, amely a földhasználat eredetét kiiktatta a lényeges jegyek közül, az angol közösségi földhasználat kutatásának régészeti vizsgálatára sokkoló hatással volt. A régészet felülvizsgálni kényszerült addigi kutatási módszerét és eredményeit. Természetesen, függetlenül az elmélettől, tovább foglalkoztak a kontinuitás kérdésével, főként a római–kelta és angolszász települések ásatásainak eredményei kapcsán összegzik ismereteiket a földhasználati rendszerekről.

1976-ban jelenik meg az angolszász korszak régészetét összefoglaló munka, hangsúlyozza a kontinuitást a romanizált és az angolszász népesség között.³⁰ A korszak mezőgazdaságát elemző Fowler szerint,³¹ Maitland-nek volt igaza, amikor azt írta, hogy az agrártörténet egyre katasztrofálisabb lesz, minél korábbi időszakra megy vissza a kutatás. A régészet és a topográfia fejlődése a 19. század óta lényeges részleteket tárt fel, de ugyanakkor egyhelyben topog. Úgy tűnik – írja Fowler –, a módszer nem hozott megoldást a közösségi földhasználat eredetének kutatásában, de a kontinuitás

²⁵ A szerzők ugyan hivatkoznak a Boserup-tézisre, de pontos bibliográfiát nem adnak Baker–Butlin, 1973, 654. A tézis lényege, hogy a korai földművelésben aligha van különbség a művelt és műveletlen föld között, a népesség növekedés hatására, az erdő-parlag művelést (20–25 éves parlagoltatás, 1–2 évi művelés után) felváltja a bozót-parlag művelés (6–10 éves parlag után 2–8 évi művelés), amelyet az ún. rövid-parlag művelés vált fel (1–2 évi parlag), majd éventénti művelés (a vetésforgó rendszer) végül az ugar nélküli, intenzív „sokféle vetés” rendszere tetőzi be a fejlődést.

Boserup, 1965, 11–18. E tézis szellemében született vizsgálat eredményét ld. Campbell, 1980, 174–192.

²⁶ Darby, 1973.

²⁷ Darby, 1973, 1–3.

²⁸ Darby, 1973, 83–85., valamint 102–104.

²⁹ Darby, 1973, 149–150.

³⁰ Wilson (ed.), 1976, 4–6.

³¹ Fowler, 1976, 23–47.

bizonyítására sem. Ennek okát abban látja, hogy a régészet csak indirekt módon tud válaszolni a szántóföldi művelés módjára és a korszak tulajdonviszonyaira egyaránt. Mindezek összevetésére három megközelítési módot is ad. Az első a kultúrára vonatkozó adatok összegyűjtése az első évezred első feléről, majd ezek rendszerezése. A második a dokumentumokban fellelhető adatok értelmezése, és a harmadik egy olyan modell felállítása, amellyel mindezeket együvé lehet olvasztani. Fowler az angolszász korszak részleteit érintve elismétli Finberg adatait,³² a villa-rendszer, az eszközhasználat, a szántásnyomok elemzésének bizonytalanságait. Azt a történeti modellt tartja elfogadhatónak és használhatónak a régészet számára, amely az open field kérdését teszi az angolszász agrárfejlődés középpontjába. Megjegyzi azonban, hogy a régészet számára nem lehet cél annak feltárása, hogy milyen módon és technikával, szervezéssel működött a földművelés, mert erre csak az írott források világítanak rá. A régészetnek részadatokat, egyértelmű bizonyítékokat kell szolgáltatnia a történészek számára. Ilyen világos adat az, hogy a római villák és települések működése 400 és 500 között is megfogható. A terepbejárások során feltárt adatok azonban bizonytalanul datálhatók, a technikai eszközök és a szántásnyomok összefüggése nem egyértelmű, s ebben Fowler szerint még a történeti modellek is tehetetlenek, hiszen bizonyítási adataikat éppen a régészet eredményeiből veszik, eléggé egyoldalúan. Az ásatások nem az egyetlen megoldást jelentik az open field kutatásában, a topográfia, a történeti földrajz együttesen kell hogy segítsenek, nemcsak a középkori földhasználatban, hanem a régészeti korok anyagának értelmezésében is. A régészetnek pedig olyan eszközök vizsgálatának részleteire is kell koncentrálnia, mint a kasza, sarló, balta, fejse használata és formája, amelyek pl. az irtáshoz, a rétgazdálkodáshoz voltak szükségesek. Hasonlóképpen az eddigiekben elhanyagolt állatcsont elemzéseket kell erősíteni, ami többet mondhatna a mezőgazdaságban szükséges igaerőről, a ló- és marhatartás arányairól, a fogatolás módozatairól. Fowler szerint a történeti irodalomban az open field rendszerről zajló viták a régészet számára nem jelenthetnek kiindulópontot, s nem is hasznosíthatók, hiszen az a megállapításuk, hogy a 11–13. századig a földhasználat működésére rendkívül kevés egyértelmű adattal rendelkeznek, még nem bizonyítja, hogy az open field szisztema ez idő alatt nem is létezett.

Az angol régészet tanácsalanságának további bizonyítékát szolgáltatja az 1981-ben megjelent *The Agrarian History of England and Wales* I/1. kötete.³³ Megismétli a régészeti kutatások határait, módszerük korlátait, amely megakadályozza, hogy a korai földhasználat vizsgálatában az írott történeti korok kutatóinak segítségére lehessenek. A kötet imponáló mennyiségű adata, az összefoglalásokban is rendkívüli bizonytalansággal, terminológiai zűrzavarral küszködve arra mutat, hogy csak egy, – a régészethez idomuló – elmélet segítségével lehetne megfejthető a földhasználat kérdése.

A bronzkori területek irreguláris, de közösségi jelleget öltő, nem parcella, hanem telek-rendszerű, individuális művelésre utaló földhasználatára egy-két elszórt adatot idéz a kötet. A szerző véleménye szerint, mindaddig, míg az agrárkutatásban nem érvényesül az állatállomány intenzívebb vizsgálata, nem juthat előbbre a régészeti megközelítés. A munka végkövetkeztetése, hogy újabb összegzés szükségeltetik, amely a közösségi földhasználat jellegzetes jegeit a régészeti módszerrel fellelhető adatokkal egyeztetve állapítja meg.³⁴

A közösségi földhasználat kutatásában a legújabb régészeti összefoglalások csatlakoznak ahhoz az „ortodox”-nak nevezett megközelítéshez, amelyet a középkor történéseinek nagy többsége is támogat, vagyis az eredetkérdés kutatásának fontosságához, egyértelműen leszögezve, hogy fenntartják a régészet beleszólási jogát a közösségi földhasználat problematikájába.

Ezzel a ki nem mondott, de egyértelmű szándékkal adtak közre 1981-ben az open field rendszer eredetéről tartott 1978-as tanácskozás előadásait,³⁵ amelyet régészek és az eredetkérdés érvényességét fenntartó földrajzkutatók tartottak meg. A kötet szakmai eredményeinek jelentősége elenyésző,

³² *Finberg*, 1972. Id. a dolgozat III. fejezetében.

³³ *Piggott* (ed.), 1981.

³⁴ *Fowler*, 1981, 152–154.

³⁵ *Rowley* (ed.), 1981. A konferencia vitaindító cikke, amely a „Midland”-szisztema kronológiájának felülvizsgálatával foglalkozik, tükrözi az „ortodox” nézetek létjogosultságának elismerését. A Thirsk-i „Jépcsőzetes” fejlődés gondolatát elfogadják, de sokkal korábban, mint a 13. század teszik a keletkezését. Ezzel érvényesíteni kívánják a régészeti és kora középkori kutatások érvényességét. Ld. *Fox*, 1981, 64–111.

miután a szerzők többsége addigi álláspontját és más korábban másutt előadott eredményeit foglalta össze.³⁶ Az a hatás azonban, amelyet a többi tudományág kutatóiból, a „modern”-nek tartott elméletek támogatóiból kiváltott, figyelmet érdemel.

R. Dahlman – akinek a kérdésről írott munkájáról³⁷ a későbbiekben szó lesz – vállalkozott e kötet ismertetésére.³⁸ Igaz szokatlan, hogy tudománytörténeti áttekintésben könyvismertetést részletesen közöljenek – ez esetben a kivételt az indokolja, hogy ez az ismertetés, felfogását, szóhasználatát és érzelmi töltését illetően egy új tudományág jellegzetes módszerét és megközelítési módját mutatja, nevezetesen a modern közgazdaságtan fellépését a közösségi földhasználat kutatásában.

Dahlman szerint a szerzőket elolvasva az olvasónak az a benyomása, hogy jól informált, óvatos professzionisták hiedelmeit ismeri meg, akik találos kérdés játékot játszanak. Véleménye, hogy az open rendszer bevezetése nem taláalomra, hanem nagyon is meghatározható tények hatására történt. A kötet szerinte átfogó képet ad „zavaros kiadványok zavarba ejtő megjegyzéseiről”, arról, hogy melyek voltak – az eredetről – azok a feltételezések és elképzelések, amelyek alapján a jelen kötet szerzői bizonytalan, ám önállóan következtetéseiket levonták. Igaz, – mondja Dahlman – ez a kutatás küzdelmeinek jelenlegi állása az open field kérdése terén. Csalódottan jegyzi meg, hogy a kötet szerzői közül senki sem tette fel a kérdést, miért olyan fontos a kutatás számára a rendszer eredetének vizsgálata, s így, anélkül, a történeti spekuláció tapogatózó jellegű lesz, önmagáért való. A szerzőket – Dahlman úgy látja – elbűvölte a rendszer eredetének meséje, vagy éppen úgy vélték, hogy ennek megválaszolása egyben választ is ad arra, miért maradt fenn olyan kitartóan, s tűnt el Európa színteréről viszonylag nagyon gyorsan. Ha valóban ez a kérdés foglalkoztatta a szerzőket, Dahlman szerint hiába töltötték idejüket, mert az olvasók a rendszer megértése helyett megismerkedhettek „az eredetkérdés találos játékaival”.

Dahlman véleménye, hogy a legtöbb tanulmány magán viseli a történészek általános tévedésének nyomát, amely túlhangsúlyozza a földhasználat regionális és időbeli eltéréseit, az alapjellegzetességek időben és térben való általánosságának rovására. Dahlman megrója a kötet szerzőit, mert azok nem ismerik McCloskey elképzeléseit³⁹ az open field rendszerről. Bár ez az elmélet az eredetkutatás szempontjából teljesen mellőzhető, ennek ellenére segítséget nyújtanak annak a kérdésnek a megválaszolásában, miért is maradt fenn a közösségi földhasználat rendszere az újkorban is. Dahlman szerint csak az az elmélet lenne helyes, amely erre a kérdésre válaszolna, s akkor az eredet körüli tudományos viszontagságoknak véget lehet vetni.⁴⁰

Dahlman és az általa idézett McCloskey is annak az amerikai gazdaságtörténetész iskolának a képviselői, akik a modern polgári közgazdaságtan módszereivel értelmezik a prekapitalista társadalmak gazdasági mozgását és intézményeit. Elemzéseik statisztikai módszerre épülnek, az adott erőforrások optimális felhasználásának feltételezéséből indulnak ki, és racionális indítékú gazdasági tevékenységekben, s csak helytel közlél veszik figyelembe, hogy a maximális profitra törekvés nem jellemzi a prekapitalista, főként nem a paraszti gazdaságot. A piacra orientált, profitra termelő gazdasági rendszer nyomait kutatják, és az európai történetiségtől távolálló szemlélettel közelítenek. 1975-ben megjelent tanulmánykötetükkel mutatkoznak (és avatkoznak) be az európai (angol) közösségi földhasználat kutatásába.⁴¹

³⁶ Ld. *Dodgshon*, 1975/a, 1975/b; *Fox*, 1978; *Roberts*, 1973., 1977., valamint *Taylor*, 1981, 1–21, Ő elismétli a régészeti kutatások korlátozó tényezőit a közösségi földhasználat kutatásában. Miután a régészet nem „áshat” ki társadalmi intézményeket, nem is dolgozhat a történészek intenciói alapján, hanem csak saját módszerével. Véleménye szerint az open field rendszer már a prehistorikus időkben is létezett, így „eredetét” soha nem lehet kinyomozni, csak a fejlődés stádiumát. *Hall*, 1981, 22–38. *Taylor* mondanivalóját támogatja, de kiemeli, hogy a középkorban tartott szántóföldek sokkal régebb óta művelés alatt voltak, és az angolszász open field a 8–9. században jellemző művelési mód volt.

³⁷ *Dahlman*, 1980.

³⁸ *Dahlman*, 1982, 239–240.

³⁹ Ld. uo. 34. sz. jegyzetben.

⁴⁰ *Dodgshon*ra hivatkozva (1981, 130–144.) s az ő eddigi kutatásainak tanulságát mondja el, eszerint a szétforgácsolódott definíciók helyett egy összetett „compound” értelmezés lehet megfelelő.

⁴¹ *Parker–Jones* (ed.), 1975, a New Haven-i Yale Egyetemen 1972-ben tartott konferencián elhangzott anyagának részleteit tartalmazza a kötet.

R. C. Hoffmann⁴² a közösségi földhasználat középkori eredetét vizsgálja európai áttekintéssel. Megállapítja, hogy Észak-Európa nagyobbik részén a középkor és az újkor elején az open vagy common field gazdálkodás gyakorlata volt az általános, amely szisztéma a népesség növekedésének eredményeként, lassú fejlődéssel jött létre. Thirsk-kel ellentétben, szerinte három jellegzetes vonása van; a földek fizikai fekvése, osztoottsága, a közös legeltetés joga a tarlón és ugaron, valamint a termelés és legeltetés közös szervezése és betartása a faluközösség intézményén keresztül. A feltöretlen parlagon, legelőkön való jogot nem tartja lényegi elemnek. Az open field rendszer a csoportos települések függvénye, amelynek elterjedését a majorsági rendszer, az állami és társadalmi kontroll erőssége is befolyásolta. Először Észak-Franciaország, Flandria és Délnyugat-Németország területén alakult ki, a 13. században már Kelet-Közép-Európában is feltűnik, valamint Európa perifériális vidékein mint az ír, skót, walesi, svéd régiók. Ugyanakkor, ahol a parasztok nem függték erős földesúri hatalomtól, és ahol a piac és kereskedelem erős kihívást gyakorolt a földművelésre, ott az open field rendszer nagyon gyengének mutatkozott vagy egyáltalán nem is alakult ki. Hoffmann szerint a közösségi rendszer lényege, hogy minden évben biztosítsa minden tagja számára a megélhetést, a földesúr, az állam és egyház számára az adózást és mindehhez ésszerűen használja fel a rendelkezésre álló technikai erőforrásokat. Sok olyan vonását említi az open field rendszernek, amelynek alkalmazásával – szórt parcellák, közös legelők, vetésforgó, közösségi kontroll – az úgynevezett kisebb kockázat elvét valószínűsítette meg, így biztosította minden család számára a megélhetés minimális szintjét. Mindehhez hozzájárult a piac-orientáltság hiánya, pusztán piaci értékesítése (*market involvement*) létezett. A termelés és fogyasztás egysége és meghatározott alacsony színvonalra együttesen biztosította az alacsony kockázatot és a majdnem egységes agrárrendszer létét. A termelésben közvetlenül részt vevő elit törekvése a termelők általános és egységes kondícióban tartására, valamint összehasonlíthatatlanul könnyebb és nagyobb hozzáférhetőségük a javakhoz, megerősítette a gazdálkodás konformista tendenciáját. A kielégítő megélhetésre törekvés (*subsistence-sufficiency*) volt a paraszti döntéshozatal kerete. A közösségi földhasználat rendszere, az egyéni kezdeményezések közösségi kontrolljával együtt szerinte úgy értelmezhető helyesen, mint a hajdanán önálló európai paraszti válasza arra a kihívásra, amelyet a növekvő népesség és a limitált agrártechnika a javak előállításában és elosztásában társadalmi konfliktusokká szélesített. Kissé leegyszerűsítve tehát: Hoffmann szerint a kihívásra nagyon „ésszerű” választ adtak a parasztok: miután a csend és békeség megtartása mellett a hosszú évszázadok tapasztalatai alapján a föld közös megművelését és közös ellenőrzését határozták el – ezért, hogy biztosítsák „kielégítő megélhetésüket”.⁴³

Hoffmann továbbiakban elemzi a közösségi földhasználatot megelőző, általa tradicionálisnak nevezett „egyéni megélhetés” rendszerét. Nem teljesen megalapozottan ugyan, de megcáfoltnak tartja azt az interpretációt, amely a közösségi földhasználat rendszerét, mint egész intézményt egyszerre egyidőben, minden történeti és fejlődési perspektíva nélkül jeleníti meg. Véleménye szerint Angliára és az egész kontinensre a 4–8. századig az egyéni földművelés és földhasználat volt jellemző. Tacitus leírása, a száli és meroving törvények mentesek, szerinte, a szántók közösségi művelésétől, s csak és egyedül a szomszédjog betartásának kikényszerítésére szolgáltak, a bíróságok útján. A korai korszak kis, szórt településeinek a földművelés másodrendű volt az állattartáshoz képest, ha létezett is közösségi szabályozás, az az állattartásra és nem a földművelésre vonatkozott. Meggyőződése, hogy a 12. század előtt mindenütt Európában ez a módszer uralkodott, a szláv és kelet-európai területeket is beleértve, és az infield-outfield módszer is csak ettől az időtől kezdve mutat közösségi nyomokat. Hoffmann szerint az egyéni földhasználat rendszerének kialakulásáig terjedő fejlődést kétféle módon lehet megközelíteni. Először az eredetet, idő, hely, sorrend szempontjából, amikor a különféle jellegzetességek együttese már bizonyítható, másodsor az elterjedés és átadás szempontjára.

A közgazdász szakírók írásmódora és szóhasználata merőben különbözik a korábbi történeti irodalom gyakorlatától. Ezért a dolgozat a tudománytörténeti állomások hűségesebb interpretálása érdekében megkísérlti visszaadni eredeti – érezhetően zavaros, bonyolított – stílusukat (egyben lényegüket is) ahelyett, hogy „átfordítaná” egyszerűbb nyelvre.

⁴²Hoffmann, 1975, 23–71.

⁴³A Boserup-tézist, mint egyoldalú elméletet bírálja, ennek ellenére használja. Hoffmann, 1975, 31–33.

ból, amikor különböző területek bekapcsolódnak a közösségi földhasználat rendszerének alkalmazásába. Európában a 7. században a Loire-től északra és a Rajna vidékén alakult át elsőnek az egyéni földhasználat közösségivé, mégpedig a népesség szaporodása következtében létrejövő település összeolvadásának eredményeként. A népesség számának emelkedése és a csoportos települések létrejötte a gabonafélék termelésének növekedését és az állattartás csökkenését is létrehozta. Hoffmann szerint Európában mindentől ez volt az első lépcső a közösségi földhasználatához. A 13. században már megjelennek az open field rendszer első nyomai, a hosszú nadrágszj-parcellák, a rotációs egységek – a két- és háromnyomás. Így Angliában a 7. századi Ine-törvényekből, de még a Domesday Book-ból sem az open field rendszer olvasható ki.

A közösségi földhasználat diffúziója és kifejlődése – Hoffmann szerint – a 10–14. század közötti egész Európát érintő népességrobbanás és gazdasági fejlődés mutatója, amely kisebb-nagyobb helyi és időbeli eltolódással történik. A túlnépesedett területekről való elvándorlás és új települések alakítása az új gazdálkodási rendszer elterjedését is maga után vonta, annak ellenére, hogy a szórt és tanyaszerű falvak irtásai kezdetben egyéni művelést alkalmaztak. Hoffmann a terjedés folyamatát békés fejlődésként és nem robbanásszerű „agrárforradalomként” értelmezi, hiszen nem történt teljes és radikális változás egy időben. Először a közös legeltetés, majd a nyomásrendszer és az osztott parcellák alakulnak meg, s ezek nem feltétlenül járnak együtt. Anglia esetében igen világosan követhető ez a folyamat. Itt az első nyomokat a földművelés kiterjedésére, a legelők rovására, a síkvidéki területeken figyelték meg 1200 körül, az egész települést érintő gazdálkodási rendszer 1156/57-hez köthető, a tarlón való legeltetés első adata 1240-ből való. A 12–13. században indul meg a faluközösségek önálló szervezeti rendjének kialakítása, amely a majorsági bíróságok felügyelete alatt működik. Mindehhez hozzájárul a piac erősödése, a régi „kielégítő megélhetésre” törekvés konfliktusokat eredményez, és sok esetben szembekerül a közösségi kontrollal. Megindul az egyéni foglalatás – az open field-en kívül –, a földbérlet és a föld adás-vétele is.

Hoffmann a tarlón és ugaron való legeltetést – az open field-rendszer legkésőbb kialakult jellegzetességét – is a népesség növekedéséhez köti. Az így megformálódó rendszer természeténél fogva igényli a közösségi ellenőrzést, amelyek a falvak saját jogszabályaiban rögzülnek. A közösség nem egyseges, létezik belső hierarchia, a széthullást azonban megakadályozza az a tradicionális mentalitás, amely mindig a megélhetés kielégítő biztosítására törekszik, a kockázat csökkentése, a csoport-szolidaritás és a közös tapasztalat, amely a vándorlás és a földfoglalás során a földművelés napi gyakorlatában a közösség szerepét erősítette meg. A közösségi földhasználat ezért konzervatív és egyensúlyfenntartó válasza annak a csoportnak, amely átlátja és tapasztalja, hogy nem az irracionális, hanem a racionális út vezet a megélhetés mindenkori biztosítására.

Hoffmann megállapítja, hogy a közösségi földhasználat rendszerére épülő faluközösség mentálitása mindig a megélhetésre és a stabilitás fenntartására irányult, és ennek érdekében létrejövő korporáció. Ez a korporációs „misztika” tartja fenn a falu egységét és korlátozza az individuális kezdeményeket, s kedvez a közösségi földhasználat fenntartásának. A közösségi földhasználat lényege tehát a fejlődés, amelynek mozgatója a népességnövekedés és a földművesek gazdasági szemlélete. Ezért Hoffmann szerint a további kutatásoknak a korábinál sokkal intenzívebben kell kiterjednie a népességalakulás, a piac, az intézmények és a mentalitás középkori történetére is – a lokális eltérések regisztrálásával.

R. C. Hoffmann az open field rendszer alakulását az ún. Boserup-népesedési modell függvényének tekinti, amelynek következménye a hagyományos önellátó és a megélhetés biztonságára törekvő egyéni termelés, a település csoportosulás, az állatállomány növekedés, a vetésforgó, majd a közös legeltetés rendszerének kialakulása a 6–8. századi felső Rajnavidék–Párizsi medence vonalában, – és innen terjed el a 12–14. század folyamán más területekre is. A korai közösségalakulás teljes tagadása és a népességnövekedés hangsúlyozása ugyan egyoldalú, de kiindulópont is lehet a további vizsgálatokhoz.

Az amerikai gazdaságtörténeti iskola fenti kötetében jelent meg D. McCloskey tanulmánya,⁴⁴ amely a közösségi földhasználat rendszerének fennmaradásával foglalkozik. Vizsgálatát arra alapozza, hogy az open field rendszer valamikor a középkorban, a bekerítések pedig az újkorban jelentették az angol gazdaság és társadalomtörténet központi kérdését. McCloskey szoros kapcsolatot lát köztük annak ellenére, hogy a kettőt – technikai okokból (más korszak) – izoláltan kezelték. Első kérdése, hogy mennyire volt gazdaságos az open field rendszer. Minden könyvben az áll – írja –, hogy a bekeri-

⁴⁴ McCloskey, 1975, 73–119. és a gondolat kidolgozottabb változata, *uő.*: 1976, 124–170.

tések a modern tulajdonjog, a piac, a termelés gazdaságossága érdekében jöttek létre, tehát az ezt megelőző gazdálkodás – az open field – nem volt kifizető. Véleménye szerint ez csak látszólag tűnik igaznak. A szórt parcellák rendszere rendkívül költséges, időigényes. A munkák fölösleges és nagy távolságok megtételére kötelezték a parasztokat. McCloskey szerint azonban ez a megfigyelés téves, mert a távolságok megtételére nem a szórt parcellák miatt, hanem a falvak csoportos rendszere következtében volt szükség. (A parcellák nagyságát a napi szántásra méretezték, tehát a falutól megteendő távolság naponta ugyanannyi volt az egytagban fekvő birtok nagyobb területe miatt, többször kellett megtenni a távolságot). A korábbi történeti megfigyelések gazdaságtalannak minősítették az open field rendszert azért is, mert a sok apró parcella elválasztására szolgáló átjárók, utak és barázdák csökkentették a termőterületet. McCloskey szerint korántsem jelentettek akkora terméskiesést, hiszen a füves területeket állatokkal legeltették, a barázdák pedig vízelvezetésre, vagy éppen a nedvesség megőrzésére szolgáltak, tehát semmiképpen sem mondhatók gazdaságtalannak. A kétségekívül leginkább feleslegesnek és gazdaságtalannak tűnő vonása az open field rendszernek a parcellák szórt, elegyes jellege, ami nagyobb lehetőséget adott az elszántásra, határvitákra és a lopásra, nem beszélve egymás földjeinek megfertőzéséről. McCloskey megállapítja, hogy a falutörvényekből világosan kitűnik, hogy a közösségi szabályozás célja és lényege mindig a legkisebb kockázat fenntartására irányult. Példaként említi az állatok számának limitálását a tarlón és ugaron való legeltetéskor, amely az állatok fertőzési lehetőségeit csökkentette. Mindezek után a szerző felveti, hogy ha a rendszer gazdaságtalan volt, miért maradt fenn annyi évszázadon keresztül, és hivatkozik azokra a vizsgálatokra, amelyek egyértelműen bizonyították, hogy az open field szisztéma sokkal rugalmasabb, mozgékonyabb, mint azt feltételezték, igen sok technikai és technológiai újítást engedett meg. McCloskey önmagában azt a tényt, hogy a bekerítéseket többszöri, állami rendeletekkel, törvényekkel sürgették, sőt rendkívüli erőszakkal vitték véghez, a gazdaságtalansági teória megkérdőjelezésének tartja. Véleménye szerint a korábbi elméletek, amelyek az egyenlősítést, a méltányosságot vagy az osztható öröklést, esetleg a közös szántást vélték a szórt parcellák létrehozójának, nem szolgálnak elegendő indokkal arra, miért maradt fenn a rendszer, s szerinte a kialakulás és fennmaradás magyarázata egyetlen okban rejlik. Erre az egyetlen okra, már Bloch is felhívta a figyelmet – mondja –, amikor hangsúlyozta, hogy a szórt parcellák rendszere a természeti csapások, vihar, szárazság stb. ellen védelmet adott. McCloskey szerint az angol talajviszonyok és növényzet még egy településen belül is igen változatos képet mutatnak, a földműveléshez ezért parcellákra osztották szét földjeiket, így a különféle terményekkel változatos terményeredményt érthettek el. A szórt parcellák különböző terméshelyszíneit mutatja, hogy máskor búzáarak mellett ugyanazon évben a zab és árpa ára volt alacsony. McCloskey a közösség méltányosságra, kiegyenlítésre törekvését is a kockázat csökkentésének tulajdonítja, a szórt parcella rendszert tartja a legolcsóbb módnak, amely a körülmények figyelembevételével a gazdaság biztosítását jelentette. Véleménye szerint ez az elmélet magyarázatot ad a bekerítések erőszakos és békés útjára egyaránt, hiszen a kötött, nehezen művelhető talajú Midland-en sokáig fennmaradt a szórt parcellák rendszere és nehezebben jött létre a tagosítás. Meggyőződése, hogy ezzel véget lehet vetni a „romantikus” elméletnek, amely a közösség fenntartásában és eredetében az egyenlőség és méltányosság elvét alkalmazta, szemben a racionális gazdaság szervezéssel, hiszen ez érthetőbbé teszi az angol gazdaságfejlődés korai kapitalista átalakulását is.

McCloskey a továbbiakban megkísérli történetileg bizonyítani, hogy a szórt parcellák eredetének és fennmaradásának oka a kockázat csökkentése és a minimum biztosítása a termelésben. Görög, svéd, japán, sőt magyar példákkal illusztrálja, hogy ez a megfontolás a forrásokból is kiolvasható.⁴⁵ Véleménye szerint ezek még nem bizonyítják, hogy Anglia esetében is így történt, miután az angol forrásokban sehol sem indokolják meg, miért szórtan helyezik el a birtokokat, de hasonlóképpen nincs bizonyíték arra sem, hogy a méltányosság és egyenlőség lett volna a vezérlőelv. McCloskey szerint így semmivel sincs nagyobb létjogosultsága a korábbi elméletnek, mint az ún. kockázat csökkentési magyarázatnak. Ez utóbbit azonban, hogy a matematika és statisztika segítségével bizonyítani lehet. A szerző számításai azt igazolják, hogy a szórt parcellák termésátlaga alacsonyabb, de állandó – kis ingadozású – volt, míg az egytagban fekvő birtokok termésátlaga lényegesen nagyobb évenkénti ingadozást mutat. Hasonlóképpen kidolgozza a „biztosítási formulát”, amely bebizonyítja, hogy a parcellák

⁴⁵McCloskey, 1976, 126–127. az adatok sajtószerűen 20. századiak, de felsorol még harmadik világ-beli megfigyeléseket is neves szociálintropológusok munkáiból.

szórtága mindig az optimum körül mozgott és ezt sohasem haladta meg a parcellák száma. Számításai azt mutatják, hogy az átlag 20–30 acre nagyságú birtok ennek duplájára osztott parcellákból állt, mert a természeti katasztrófák átlagosan fél vagy harmad acre-t érinthettek.

Tagadhatatlan, hogy McCloskey elmélete rendkívül inspiratív hatással volt a modern közgazdászatanak kutatóira, akik elképzelésének bizonyos módosításával, vagy éppen „ellen-elmélettel” – de mindenképpen közgazdasági elmélettel – kapcsolódtak a közösségi földhasználat kutatásához.

M. P. Mazur⁴⁶ a közösségi földhasználat lényegét a parcellák szórt és kevert rendszerében látja, s úgy véli eredetére és kialakulására Seebohm és Orwin magyarázatából kell kiindulni, vagyis a közös szántásból. A közös szántás meghatározott szántórészek kiosztását vonta maga után. Ez nem jelentette azt, hogy minden egyes paraszt az első héten felszántotta földjét, a következő a második héten stb., míg az utolsó ezért a vetést sokkal később végezhetette el. Ennek elkerülésére a napi szántást választották egységnek, mint a legésszerűbb és könnyen meghatározható egyenlő elosztási módot. Így, ha 12 részből állt a szántóközösség, minden rész 12 napi mennyiség volt, ami magyarázza a szórt-ságot és a birtokok közös munkaszervezését is. Amennyiben az egyik birtokos a harmadik napi részt kapta, akkor minden egységben a 2. és 4. rész szomszédja volt, tehát a 3., 15., 39-ik rész volt az övé. Seebohm és Orwin fenti tézise Mazur szerint több problémát vet fel. Először, ha minden résztvevő számára különböző földdarabot választottak volna a határban és minden nap hol egyik, hol másik részben szántották volna fel a napi mennyiséget ugyanúgy járhattak volna el az egytagban fekvő birtoknál is. (12 egytagban fekvő birtok a határban, mindegyikben egy-egy napi szántással.) Másodsor – s ezt Vinogradoff is kifogásolta – a teljes igával rendelkező, tehát közös igában részt nem vevő parasztok földje is szórtan, keverten feküdt és nem egytagban. Erre a válasz az lehet, hogy nemcsak a közös igában szántók között volt egyezés, hanem a többi iga között is, így a teljes igával rendelkezők birtoka szintén több darabban feküdt. Mazur szerint azonban ez sem elégséges válasz, hiszen nem magyarázza meg miért szántottak a különböző ekeközösségek egymás melletti parcellákat, és miért nem választott minden iga magának külön-külön egy darabot a határból, és miért nem azt szántotta fel nap nap után.

Mazur az Orwin-elemzés nehézségeit egy olyan elméleti modellel véli felszámolhatónak, amely szerint a közösség tagjai a földhöz való tulajdonjogukat megegyezéses alapon osztják fel. Az intézményes megegyezés alapján az első szántási napon a falu összes igája a határ legjobb minőségű területét szántotta fel és osztotta meg egymás között, s ezután sorba a kevésbé jó minőségű területeket. Így alakult ki a szórt parcellák rendszere. Ezzel a módszerrel az egész közösség számára biztosított a különböző minőségű földekből származó jövedelem közel egyenlő elosztása, ami kompenzálja a szórt birtokból adódó és ezzel együttjáró gazdaságtalanságot. Mazur szerint ez az elmélet nem mond ellent a Seebohm–Orwin egyenlősítési elméletnek, csupán annyiban módosítja, hogy nem a közös szántás előre megtervezett folyamata hozta létre a birtokok szórt-ságát az egyenlőség megtartása érdekében. Mazur összefoglalva elképzelését megállapítja, hogy az open field birtok eredetileg a közösségi földtulajdon és a magántulajdon elemeivel is rendelkezett, és a közös szántás folyamatában realizálódott.⁴⁷ A közösség azonban a szántáson kívül nem tett lépéseket más munkák közös elvégzéséhez. Az elmélet lényege tehát, hogy az open field rendszert, mint a szétosztott birtokok együttesét nem a közös szántás hívta életre; teljesen hiányzik a szisztéma kialakításában a megszervezett földelosztás, amelynek valószínűsíthető oka talán az – Mazur szerint –, hogy a megszervezés haszna igen alacsony, míg előállítás rendkívül költséges lehetett a közösség-alakulás korai fázisában. Ez a földelosztási rendszer azonban csak akkor és addig létezhetett, amíg földbőség volt és a közösség száma új tagokkal még gyarapodhatott. A termelés intenziválódása és a népesség növekedése a konszolidált, egytagban fekvő birtoktestek kialakításának kedvezett.

Mazur szerint a kockázat csökkentés bizonyára lényeges oldala volt a rendszer fennmaradásának, de nem döntő eleme. Nem tartja reálisnak McCloskey megállapításait a parcellák száma és a kockázat csökkentés közötti összefüggésről, de megjegyzi, hogy valószínűleg egyetlen monokauzális

⁴⁶ Mazur, 1977, 461–471.

⁴⁷ „Hasonlóan más közösségi tulajdonjogú erőforráshoz, mint például a halászat, a közösségi tulajdon jellegét viselő földről az intézményes megegyezés esetén eltérés mutatkozik az egyéni és társadalmi bevétel között. Ebben az esetben a közösség nem a tagjai által egyénileg megfelelő hasznot kapta, hanem a közösség tagjai közötti járadék megosztását hívta elő.” – bonyolítja Mazur, 1977, 464.

magyarázat sem elegendő a közösségi földhasználat rendszerének teljes egészére, ennek ellentmond a lokális és történeti változatosság is. Véleménye szerint nem feltétlenül kell azonos okkal magyarázni a rendszer keletkezését és fennmaradását, így saját elmélete pusztán a keletkezésre adhat választ.

Mazur egyike csak a számtalan közgazdasági elméletkészítőeknek, akik a közösségi földhasználat kérdését magyarázzák.

McCloskey Mazur tanulmányára válaszolva⁴⁸ a közgazdaságtanban felmerülő elképzelésekről is ad összefoglalást. Véleménye szerint Mazur cikkében a parcellák megosztása a középkori open field rendszerben ugyanazon a megfontoláson alapult, mint a halászcsonakok elhelyezése a halászat menetében. A szántás művelete, akár a halászaté, volt a legalkalmasabb mód a földtulajdon (halászati jog) megjelölésére, hiszen sem olcsóbb, sem jobb megoldást nem ismertek. Az eke, akár a halászhajó, drága volt, az erőforrások egyesítése a szántók (halászok) között logikus, akik ennek fejében részt kapnak a földből (fogásból). Először a legjobb minőségű földet veszik eke alá (a legjobb halászóhelyeket) és így tovább, amíg a birtok szórt nem lesz. McCloskey szerint ez az elmélet egyenesen felélesztette és modern ruhába öltöztette a hosszú ideje halott seebohmi közös szántás magyarázatát. Mazur – mondja McCloskey – sok más gazdaságtörténészhez hasonlóan feltételezi, hogy a középkori faluban nem ismerték a földmagántulajdont, s szerintük a faluközösség nem is érzett ösztönzést arra, hogy az ugar évében is fenntartsa azt a földelosztást, amit a művelési évadban létrehozott.⁴⁹ A közgazdászok az egyéni döntés hiányát feltételezve alkották meg ezt a „halász modellt”, ebben az esetben az open field rendszer magyarázatára. Ugyanakkor a majorsági iratokból kiolvasható föld adás-vétel és magas járadék összegek feltüntetése sem állította meg a gazdaságtörténészeket abban, hogy ellenőrizték a „közös” szó jelentését, inkább felállították helyette a „primitív kommunizmus” meséjét, amely természetesen soha nem létezett.⁵⁰ A történészek eddigi legjellemzőbb vonása – mondja McCloskey – mind ez ideig nem ragadt át a közgazdászokra, nevezetesen a „megaloeitologizmus”, amely túlzottan nagyítja az eredet fontosságát. Megismétli azt az álláspontját, hogy minden eddigi elmélet alapvető hibája, hogy külön magyarázatot hoz létre az eredetre, a fennmaradásra. A közös szántás, az osztható öröklés, az irtás folyamata, a földéhség mind lehetőséget adnak arra, hogy az open field eredetét 890-ben indítsák, de akár egy évig sem bizonyíthatják fennmaradását, anélkül, hogy együtessen ne hatottak volna 890 és 1790 között.

Mazur elméletét McCloskey „naiv mítosz gyártásnak” nevezi, amely a társadalmi szerződésre vezet vissza a mezőgazdaság szervezését.⁵¹ Valamennyi magyarázat közül még mindig a kockázat csök-

⁴⁸McCloskey, 1980, 209–214.

⁴⁹McCloskey, 1980, 210. A hivatkozott szerzők tanulmányának végső kicsengése szerint a „mai alulfejlett országok parasztagazdasága ugyanazt a közösségi tulajdon-jegyeket mutatja, mint a középkori angol open field falu”. A tanulmány a bekerítések korszakával foglalkozik, magát marxistának nevezi, és elméletének igazolására látványos diagramokat és matematikai képleteket ad. Ld. Cohen–Weitzman, 1975/a, 161–176.

⁵⁰Cohen és Weitzman a középkori gazdaságokat a magántulajdon, a piac és a gazdasági szakszerűség hiányával jellemzi. A paraszti földművelés szerintük egyenlősíthető és közösségi volt, és a földesúr nem a pénzjáradék, hanem a függésben tartható személyek számának maximalizálására törekedett. A bekerítésekkel a földbirtokosok a többletermék maximalizálásában váltak érdekeltté, amely a középkori földművelés rendszerének összeomlásához vezetett (Cohen–Weitzman, 1975/b, 291–299).

Ennek a teóriának a kritikáját a középkori magántulajdon bizonyítását adva, ld. Fenoaltea, 1976/a, 195–198. és A. Macfarlane, 1978, 80–120. és ez utóbbi nem közgazdasági, hanem a történeti szociológia módszerével bizonyítja a középkori paraszt és gazdasága erősen individualizált jellegét.

⁵¹McCloskey itt a szakirodalom másik kiemelt vitakérdésére utal, nevezetesen a majorsági rendszer elméleteire, különösen North–Thomas, 1971, 777–803. tanulmányára, akik szerint a „közös előny” biztosítása volt a lényege a földesúr és jobbágy kapcsolatának, amely a „járadékért-védelem” megegyezései elve alapján működött.

McCloskey szerint ez nem elegendő ok arra, hogy egy olyan rendszer és intézmény, mint a majorság több évszázadig fennálljon. *Uő*: 1980, 211.

Ugyancsak értelmetlennek és megalapozatlannak tartja North és Thomas elméletét Fenoaltea is (1975, 386–409.), aki McCloskey-t is bírálva a „transaction costs” (lebonyolítási költség és tulajdonjog elméletét) véli helyesebbnek, akár a majorság, akár az open field esetében. *Fenoaltea*, 1976/b., 129–130. és 148–149.

centés elmélete használható a leginkább az open field rendszer keletkezésére és fennmaradására egyaránt, s meggyőződése, hogy az elméleteket nemcsak gyártani, de a történeti tényekkel egyeztetni is kellene.

A közgazdasági belvitákban természetesen kritika alá veszik McCloskey elméletét is. Mazur válaszában⁵² visszautasítja McCloskey véleményét, amely az eredet kérdését nem tartja fontosnak, azzal érvel, hogy McCloskey éppen azért jutott el az open field kérdés vizsgálatához, mert a bekerítések eredetét kutatta. Nem tartja elfogadhatónak azt sem, hogy valamennyi elmélet közül éppen a kockázat csökkentési teória a legmegfelelőbb, mert nem magyarázza valamennyi szórt parcella meglétét Angliában. Az empirikus vizsgálatok hiánya, amit McCloskey a szemére vet, igazán nem jogos, hiszen a számítások és képletek semmivel sem empirikusabbak egy teóriánál. A „Jegfontosabb a biztonság” elve (safety first) pedig, amelyet McCloskey vall, inkább feltételezhető, mint bizonyítható.

McCloskey kockázat csökkentés elméletével szemben a történész M. Wilson is fenntartásainak adott hangot.⁵³ Véleménye szerint a szerző túlságosan komolyan vette a bekerítések idején a kortársak – és utánuk a kutatók – véleményét az open field gazdaságtalanságáról. Hasonlóképpen nem tűnik meggyőzőnek az sem, hogy a középkori parasztok annyira tudatosak lettek volna, mint azt McCloskey feltételezi, és életük annyira szánalmas lett volna, hogy fenntartották évszázadokon keresztül ezt a rendszert. Nem hiszi, hogy tudatosan választották a nyomorúságos gazdaságtalanságot, ez csak akkor feltételezhető, ha ugyanakkor más és jobb alternatíva is létezett volna. Wilson megjegyzi, hogy már Orwin előtt elterjedt nézet volt az open field rendszert ésszerű gazdasági gyakorlatként értelmezni, s ez sokak számára meggyőzőbb volt, mint az egalitárius teória.

McCloskey abban téved, hogy a középkori paraszt ugyan realista volt, amennyiben mindig a munkája foglalkoztatta, de ez nem volt azonos a öntudatos eredménytelenség vállalásával. Véleménye szerint minden mutató túlzott jelentőséget tulajdonít az eredet kérdésének, amelyre valóban nincs semmiféle meggyőző bizonyíték, de megfélekedezik arról, hogy a fennmaradás és folyamatosság adatai sem álltak össze, bármennyi forrást is kutattak már át. Több történész kifejtette már, hogy a paraszti gazdaság természetátlagait nem ismerjük, McCloskey is a földesúri gazdaság adataiból számítja ki a paraszti gazdaság átlagait, s ez természetesen hamis képet eredményez.

Wilson szerint a kockázat csökkentés teória éppúgy nem hihető, mint a közös szántás és az osztható öröklés elméletek. Nem minden ironia nélküli véleménye, hogy a középkori paraszt csak jó és rossz évben gondolkodott, és csak a napi, évi kockázatra figyelt – a májusi fagyra, a júniusi aszályra. A természeti csapások pedig nem valószínű, hogy kiszámították volna, mekkora terület sújthatnak – „optimálisan”. Wilson hivatkozik az irtás és földfoglalás folyamatára, amely hol egytagban fekvő, hol szórt parcellákat eredményez, még egy településen és időszakon belül is. Lehetséges – kérdi –, hogy nem mindenki értesült a kockázatról? Nem tartja hihetőnek tehát az olyan elképzelést, amely egy egész gazdálkodási rendszert egyedül a paraszti előrelátásra – szabad öntudatra – alapoz, holott a középkorra éppen az a jellemző, hogy a földművesnek sokféle társadalmi (pap, földesúr stb.) és természeti kötöttségekre és követelésekre kellett tekintettel lennie, nem utolsósorban a megélhetés biztosítására. Sokkal valószínűbb, hogy a parasztok a kockázat csökkentését imádkozással kívánták inkább elérni (God speed the Plough!) – idézi. Wilson leszögezi: „a falusi élet románca városi intenció: semmi köze a valós, reális élethez, ami sokkal inkább emberi, mint ideologikus volt.”⁵⁴ Végül hangsúlyozza, hogy McCloskey elmélete nem gazdasági, hanem pszichológiai, feltételezett alapja a paraszti mentalitásban rejlik, ennek elemzéséhez, értelmezéséhez és magyarázatához azonban McCloskey ismeretei nem elégségesek.

McCloskey⁵⁵ inkább mentegetőzve, mint magyarázva védi elméletét Wilson észrevételeivel szemben. Meggyőződése – írja –, hogy a földesúri gazdaság adatai nem térnek el a paraszti birtoktól, s ha igen, tény az, hogy ezeken a területeken érvényesíthető – legalábbis matematikailag – a kockázat csökkentés tendenciája. Megjegyzi, hogy direkt bizonyítékokat kérni, amelyekkel mindent kizáróan igazolni lehetne a kockázat csökkentés elméletét, képtelenség, ha eddig történészek több generációja nem találta meg a döntő érveket és enélkül építették fel megannyi elméletüket, ezen az alapon a kockázat csökkentési teória is létjogosult, – hangzik el a vita hevében.

⁵² Mazur, 1980, 215–218.

⁵³ Wilson, 1979, 193–201.

⁵⁴ Wilson, 1979, 200.

⁵⁵ McCloskey, 1979, 203–206.

A történész Wilson mellett, a földrajzkutató Baker sem fogadja el McCloskey elméletét.⁵⁶ Szerinte semmiféle bizonyíték nincs arra, hogy a kockázat csökkentés folyamat lett volna, mindössze egy pattern-je a földelosztásnak. Kimutatja, hogy Blochon kívül mások is felfigyeltek már korábban a kockázat csökkentésre, de csak mint egy folyamat eredményére és nem okára.

A közgazdasági munkák legfőbb hibája, amely miatt a közösségi földhasználat kérdését vizsgáló más tudományágak képviselői – McCloskey-n kívül – alig, de inkább egyáltalán nem vesznek tudomást, nem is teóriáik „modernizáló” volta, hanem a csak a közgazdász szakma művelői számára érthető titkos tolvajnyelvre, ami túl nagy fáradság árán juttatja el – ha eljuttatja egyáltalán – olvasóját a megközelítések megértéséig.

A korábban idézett C. Dahlman, aki a régészeti és történeti földrajzi összefoglalást bírálva „jó elmélet” megalkotását kérte számon,⁵⁷ 1980-ban megjelent munkájában,⁵⁸ immár közel százéves hiábavaló kutatás után, – véleménye szerint – elkészítette az open field rendszer teljes és helyes elméletét.

Dahlman az open field szisztéma eddigi kutatását elemezve megállapítja, hogy az „ártalmatlan” megjelölés mögött két komplex jelentés húzódik. Először is, az open field nem volt egységes és változatlan rendszer, nem „kitalálták”, hanem a körülményekből adódott, s ezért van rendkívüli táji tagoltsága, amelyet nem kívételnek, hanem szabálynak kell tartani. Másodsorban – mondja Dahlman – nincs megegyezés abban, mit is értenek open field alatt. A kutatók fő gondja a parcella-rendszer, amely megkülönbözteti az egytagban fekvő földektől, valamint a technológiai összetevők, amelyek a szisztéma fejlődésének fő jellemzői. Csak kivételes esetben kapcsolják össze – írja – mindezt a jogi struktúrával, városiasodással és a piac hatásával. A kutatók által használt kifejezés meghatározatlan jelleget ad a rendszerek, míg a valóságban mindez rendkívül összetett, így a kutatásokban a lokális eltérésekben van a hangsúly. Véleménye szerint abban azért egyetértenek a kutatók, hogy „rendszerrel” van szó, de a rendszer jellegével nem foglalkoznak, hanem a mérhető és látható helyi szokások és adatok kollekciónak tekintik az open field földhasználatot. Saját elméletének kiindulásául egy bizonyos Marshall-módszert⁵⁹ alkalmazva megalkot egy reprezentatív open field falut és az általa ismert adatokat illeszti hozzá. Dahlman teonikus közösségének képe a következő: a teljes földterület felosztása szántóföldekre és legelőkre (amelyet később már nem osztanak tovább), a szántón belüli nagyobb kiterjedésű „dűlőkre” bontása (erről kapta volna a rendszer az „open field” nevet) és végül a dűlők parcellákra szóródása. A település minden adott földdarabja egyéni érdekeltségű, jól meghatározott jogokkal körülhatárolt.

Dahlman szerint a tulajdonjog (*ownership*) bázisán létrejövő társadalmi struktúra a falun belül nem hoz létre az open field rendszer szempontjából számottevő különbségeket. Dahlman szerint a föld tőkét jelentett, amelyből a termelők és fogyasztók bevételeiket nyerték, és ennek a vagyontárgynak a használata és átruházása a magán döntéshozatal kontrollja alatt volt, ugyanazzal a megszorítással mindenki esetében. Megjegyzi ugyan, hogy a feudalizmus virágkorában a földesúr erős hatást gyakorolt arra, ki legyen a föld bérlője, de idővel, a járadék pénzre váltásával ez a beleszólási jog is csökkent, és míg a kontinensen a földesúr és jobbágy kapcsolata lényeges az open field rendszerű falvak működésében, Angliában ez mellőzhető, hiszen a jobbágyok „rendelkeztek az egyéni döntéshozattalal (*decisionmaking*)” jogaival és így lényegtelen milyen címük volt a földre.”⁶⁰

A dahlmani – igen zavarosan leírt – település határának egy része a kollektív birtoklás alá esett. Ez volt a közös legelő, de – mondja Dahlman – szemben azzal a népszerű hittel, hogy a közös legelő

⁵⁶ Baker, 1979, 315–323.

⁵⁷ Ld. 37. sz. jegyzet

⁵⁸ Dahlman, 1980.

⁵⁹ Dahlman, 1980, 18–20. a szerző nem indokolja, értelmezi a közgazdász körökben bizonyára közsismert „Marshall-módszert”, sőt bibliográfiát sem közöl. A könyvben körülírt módszer leginkább a múlt század végén élt Alfred Marshall angol közgazdász ún. „határhason-elméletére” enged következtetni. Annál is inkább, mert a továbbiakban ismertetett közgazdászok valamennyi elméletében előbukkan a határhason elmélet (annak leginkább a „csökkenő élvezetek” elve, és az „előnyök kiegyenlítésének” elve). A Marshall-módszer matematikai indoklásával előadott ismertetést ld. Mátyás, 1973, 18–48. és 355–357.

⁶⁰ Dahlman, 1980, 23.

közös tulajdon volt, azt magántulajdon részeként birtokolták, tehát a jobbágy, akinek volt földje a szántón, akármilyen státussal is rendelkezett, használhatta a közös földet is. Kivételes esetben a közösség adhatott kivülállónak is jogot a közös legelők használatára, de mindenkor maga szabta meg ennek mértékét.

Hasonlóképpen értelmezi Dahlman a tarló és ugar legeltetését, valamint a parlagon maradt földek használatát is. A tulajdonjog kérdését összefoglalva magállapítja, hogy a falu határa szántóföldre és közösségi területre oszlott. A szántó, amennyiben művelés alatt állt, magántulajdon volt és magán ellenőrzés alá esett, ha nem művelték – aratás után és ugar időszakban – közössé vált, míg a közös legelők a falu közösen birtokolt javadalmához tartoztak.

A falu intézményi struktúrájának leglényegesebb pontja – Dahlman szerint – a majorsági udvar és a falugyűlés, ahol a földelosztás történt. Az intézmény lényege a döntéshozatal jogának kérdése, ahol meghatározzák a mezőgazdasági munkák sorrendjét és időpontját, s ezekben az egyén jogai korlátozás alá esnek.

Dahlman a továbbiakban kérdések formájában állítja össze a stilizált open field falu rendszerét megvilágítandónak szánt elméletét. Véleménye szerint a falu intézményrendszere összeállítható, ha megválaszolják azt a kérdést, miért voltak bizonyos döntések magán, míg mások közösségileg meghatározva; hogyan fogalmazták meg a közös döntéseket és hogyan alkalmazták; miért korlátozták a parcellák magán jellegű cseréjét; vizsgálni kell a termelés folyamatát, amely limitálta az egyéni döntést a szántó használatában, hasonlóképpen a közösségi földek korlátozását is. Az open field rendszer technológiájának helyes feltárása érdekében Dahlman megmagyarázandónak tartja azt a jelenséget, hogy miért korlátozza minden open field falu az állat és gabona termelését, vagyis miben áll a földművelés és állattartás összhangjának fenntartása. Az open field szisztéma modelljének – szerinte – magyarázatot kell adnia a rendszer növekedésére és kiugró jellegzetességeire és arra a tényre, hogy míg az egyik területen eltűnik, másutt ugyanabban az időben bevezetik, valamint arra is, hogy miért szűnik meg az enclosura mozgalmakban.

Minderre a helyes választ a tulajdonjog (*property rights*) elmélet adja meg Dahlman szerint. A közösségi tulajdon felváltja a magántulajdon, s így az elsajátítható javak csökkennek. Ezt az elméletet ki kell egészíteni az open field intézményi rendszerével, amely nem más, mint a javak elosztási módja a jobbágyok között. A közös tulajdonjog és közösségi döntéshozatal fontos része volt az open field rendszer progresszív fejlődésének. Dahlman értelmezése szerint a rendszer lényege a közösségi legelők tulajdonjoga; az osztott parcellák optimális megszerzése biztosította a javak egyenletes elosztását, s ez „intelligens és racionális viselkedésre mutat”.⁶¹ Az open field rendszer sajátossága tulajdonjogi kevertségével viszonylag gazdaságos és ésszerű volt, amit a gazdaság maximalizálására törekvés alakított ki.⁶² A közösségi tulajdonjog a legelőkre szükséges volt, mert nem kívánt befektetési és lebonyolítási költségeket (*transaction costs*), ezért nem osztották fel, mint a szántóföldeket, ahol viszont a közös művelés rendje biztosította a legjobb feltételeket, tehát az open field rendszer esetében nem maga a tulajdon a fontos, hanem a használati jog és a kontroll, hiszen a föld magántulajdon (*owned privately*), de közösségi ellenőrzés alatt használják. A parcellázás esetében a kis parcellák fenntartásának költsége kisebb volt, mintha teljesen elkerítették volna, ezért a közösségi felügyelet szerepe is jelentős, hiszen enélkül az állattartás csökkenne – nem lett volna megvalósítható az ugar és tarló legeltetése. A földek parcellánkénti egyéni művelése olcsóbb, ugyanakkor a nagyobb csoportokba rendezése (dűlők, mezők) a trágyázás és a rotáció – tehát a termékeny talaj biztosítása – miatt volt kevésbé költséges. Mindez nem akadályozta meg az egyének bizonyos önálló döntéshozatalát – a föld adható-vehető, örökíthető, bérelhető volt. Éppen ennek lehetősége és a közösségi döntéshozatal erőssége mutatja, hogy a maximalizált termelés a kettő dinamizmusán alapult, amelyet az is bizonyít, hogy ugar időszakban felfüggesztik az egyéni tulajdonjogot a szántóra, ez azonban visszaáll, amint termelnek rajta.

Dahlman a rendszer keletkezési és fejlődési modelljének⁶³ első lépcsőjeként a közös legelők ki-

⁶¹ Dahlman, 1980, 97.

⁶² Dahlman, 1980, 61–62. és 97–98., főként McCloskey kockázat csökkentés elméletét bírálja, mondván, a földesúr nem törekedhetett a minimalizált és kockázat mentesebb termelésre, bármit is mutatnak a matematikai képletek.

⁶³ Dahlman, 1980, 142–144.

alakítását jelöli meg, mondván, a közösségi tulajdon olcsóbb, mint a magántulajdon (tehát nem kulturális, hanem gazdasági megfontolás alapján). A második fejlődési fok a közös ellenőrzés a legelőterületeken, hiszen a közösségi tulajdon megköveteli az együttműködést és közös döntéshozatalt. A rendszer fejlődésében ezután következett a szántón való legeltetés, de csak abban az esetben, ha az egyéb legelőterületek nagysága csökkent. Ez egyben létrehozta a nyomásrendszer és a nyomáskényszer is a szántóföldeken. Így az open field szisztéma időben utolsó eleme a kevert és szórt parcellák kialakulása.

Dahlman szerint az open field rendszer lényege egyszerűbben is megvilágítható az ún. „firm”-elmélettel (cég-teória), hiszen az intézmények nem többek, mint a „hígított tulajdonjog gyűjteményei”, olyan döntési joggyűjtemények, amit a tagok egyéni jogaikról való önkéntes lemondása alakított ki. Szerinte a tulajdonjog (*property right*) és a lebonyolítási költség (*transaction costs*) elmélete⁶⁴ új megközelítést eredményezett az open field kutatásában, olyat, amelyre a marxi elmélet – legalábbis, ahogy ő értelmezi azt – sem volt képes. Az általa kinevezett marxizmussal szemben szerinte saját megközelítése nem egyszerűsíti le a történelmet két alapvető osztályra és a kizsákmányolásra, nem is etikai és morális oldalról jelöli ki előre a történelem „gonosztevőit” – így sokkal realisabb képet adhat a történeti intézményekről.⁶⁵

A közösségi földhasználat rendszerének közgazdasági elméletéről McCloskey ad kritikus – akaratlanul önkritikus – összefoglalót.⁶⁶ Jellemző – mondja –, „feltételes módban” írni a történelmet, a bizonyítékok helyett, amelyek elárulnák mi is történt, mit tettek az emberek, úgy írni, hogy mit „kellett tenniük” és mit „tehettek”. A legújabb, főként közgazdasági elméletek nem mások, mint az előző kutatásokon alapuló eredmények elméleteinek „kicsavarása, felpörgetése” és ott, ahol nincsenek érvek, a teóriákból következő feltételezések lesznek a bizonyítékok. A mágikus „hipotézis” és „további kutatás” szavak, úgy tűnik felmentik a tudósokat a valódi bizonyítékok keresésétől. McCloskey

⁶⁴ A közgazdasági szakírók tulajdonjog (*property rights*) és lebonyolítási költség (*transaction costs*) elméleteinek történeti alkalmazása a viták sorát váltotta ki. Főbb kérdések: mi a szerkezete a tulajdonviszonyoknak a társadalom egy meghatározott időpontjában, hogyan keletkezik a tulajdonjog és mi a szerepe a társadalmi viszonyok növekedésében. Ld. *Alchian–Demsetz*, 1973, 16–27. és az ott felsorolt további irodalom.

A tulajdonjog elméletét a legújabb irodalomban már kiterjesztik az „első agrár forradalomra” (a mezőgazdaság legkezdetére is) – mondván, hogy azt a halász–vadász népek népesség-robbanása által előidézték „tulajdonjog”-i forradalom hozta létre. Ld. *North–Thomas*, 1977, 229–241., ennek a régészeti oldalról való bírálatát ld. *Mayhew*, 1983.

A közösségi földhasználat kérdésében nemcsak Dahlman, hanem Fenoaltea is a tulajdonjog és lebonyolítási költség elméletet tartja elfogadhatónak (ld. *Fenoaltea*, 1976/b, 141–142., annak ellenére, hogy véleménye szerint: „The argument is close kin to much analysis of more recent agricultural systems; it is a direct application of economic theory; it is simple yet comprehensive; it is immanensely attractive; and it is wrong”. / *Uő*: 1976/b, 130.)

A közösségi elméletek „direkt alkalmazása” ellen lép fel *Yelling* (1982, 409–415. és *uő*: 1977. 210–212.), aki szerint a két szerző következtetései nagyon különböznek, de megközelítésük ugyanaz. Vagyis szerintük a közösségi földhasználat annak az állapotnak az eredménye, amely szerint a parasztok egy gazdaságilag kifizetődő rendszert kívántak fenntartani. Ez lenne az open field maga és el is tűnik ott és akkor, amikor ez az állapot megszűnt. Az open field rendszer progresszív fejlődése a bekerítések koráig a dolgok természetes gazdasági rendje. *Yelling* ezt az érvelést utasítja vissza, különösen a bekerítéseket érintő részét elemzi részletesen (egész könyvben). S mint történeti földrajzkutató a területi és kronológiai konkrét vizsgálatok szerepére hívja fel a figyelmet, szemben a „visszavetített” és minden történeti tényt mellőző elméletek helyett.

⁶⁵ *Dahlman*, 1980, 47–55. és 218–222. „marxizmus” alatt az osztályharc és kizsákmányolás elméletét érti, és Marx Tőke elemzésén kéri számon a középkori open field rendszer megoldását. Ismereteinek hiányossága miatt (Marx Tőke, III. kötetére hivatkozik és másodkézből, „amerikai marxisták” munkáinak alapján *Cohen–Weitzman* bírálja a marxi elméletet) elemzésének egésze éppen a marxi tulajdonviszonyok dinamikájára épül, amelynek lényegét nem ismeri, és nem érti.

⁶⁶ *McCloskey*, 1980, 213.

szerint az egész téma kutatására jellemző, ahol nem állítanak bizonyítékokból korlátot a tudomány open field-jére, ott hipotéziseket aratnak. A „közös szántás” című hipotézis (Mazur) feltételezi, hogy az iga nem volt bérelhető, a „közös legeltetés” elmélete (Dahlman) feltételezi, hogy a legeltetési jog nem volt vásárolható, a „halász”-elmélet feltételezi, hogy a föld nem volt vásárolható, és a „kockázat csökkentő elmélet” feltételezi, hogy a „biztosíték” nem volt vehető. Mindehhez, mondja McCloskey „még hozzávesszük a régi elméleteket, az öröklés, az irtás, az egyenlősítés, a földéhség teóriáit, mind mind feltételezés, mégpedig annak feltételezése, hogy föld adás-vétel nem létezett. „Épp itt az ideje, hogy abbahagyjuk a feltételezéseket és elkezdjünk kutatni – mondja – s ez időszéri.”⁶⁷

A korszak megannyi „kicsavart” és „felpörgetett” elmélete és a megoldás szempontjából érdektelen részlelemzése árnyékában nő ki R. A. Dodgshon⁶⁸ részlelemzéseken alapuló, ugyancsak egy régebbi elméletet felélesztő, ám egészében új közelítése a közösségi földhasználat rendszerének vizsgálatához.

Dodgshon szerint, aki áttekinti az open field rendszer történetét felismeri, hogy egyetlen megegyezéssel álláspontra sem oldotta meg az eredet problémáját, a szakirodalom kérdéseinek és válaszainak áttekintése az open field szisztéma történetét is megadja. Dodgshon szerint nem a rendszeren belül mutatkozó különbségekre kell helyezni a hangsúlyt, hanem a közös vonásokra, mert meggyőződése, hogy a lokális eltérések ugyanazt az alapkérdést variálják.⁶⁹

Minden elemzés számára – mondja – a szétosztott parcellák eredete a kiindulópont, nemcsak azért, mert a leginkább szembetűnő, de alapvető is, minden más jellegzetesség (legeltetési jog, vetésforgó, nyomáskényszer) se nem automatikus, se nem következetesen alkalmazott. A kevert tulajdonjog és a viselkedés közösségi módja együtt jelentkezik a szétosztott parcellák rendszerében és ez adja a faluközösség, mint társadalmi, gazdasági és területi egysége lényegét. Az az egyszerű kérdés, hogyan alakult ki a szétosztott parcellák rendszere, egyben alapja a faluközösségek eredetének és fejlődésének. Dodgshon szerint erre a választ csak egyszerű, de komplex interpretáció adhatja meg.

A korábbi irodalom négy okot jelöl meg a szörtség létrejöttéhez: a korai szántás technikáját, a földfoglalások módját, az osztott öröklés formáját és a korai földbirtok természetét. A történészek között Orwiné volt a legelfogadhatóbb, aki a nehéz éke bevezetésével (a rögzített kormánylemezkes ekével) hozta összefüggésbe a nadrágszj-parcellák keletkezését, amelyek a közös szántás következtében, a napi szántás mértékében osztódtak el a résztvevők között. Ezt fogadta el a legtöbb történész, szemben az előző korszak történetírásának primitív egyenlőségre törekvési feltételezésével. Ugyanakkor sokan bírálták az orwini álláspontra, mondván igen sok helyen a földelosztás és a szántás között nem lehet kapcsolatot találni.⁷⁰

Dodgshon skóciai vizsgálatai azt mutatták, hogy a parcellák elosztása speciális módon történt, mégpedig az ún. sundivision, napjárs szerinti elosztásban. Ez a 14–17. századi forrásokban tűnik fel, a birtokos parcellái a határ naposabb és árnyékosabb oldalán helyezkednek el, s bár a 14. században is említik, Dodgshon nem tartja „archaikus” módszernek. Szerinte Anglia más területén számtalan formáját lehet találni a föld szétosztásának. Közülük a legkevesebbet említik a kutatók a soros osztást (az örökösök sorrendjében vagy más szempont szerint sorshúzással, vesszővel). Kihangsúlyozza, hogy nem a szántás folyamán osztották el a földet, hanem a földfoglalás során. Ilyen módszernek tartja, hogy először a hundredekek között mérték ki a földet, majd a falvak között a hundreden belül, végül a földesúr és paraszt között. Az első két fázisban a források gyakran említik, hogy az osztás „12 becsületes ember előtt *rod and cord*” (vessző és kötél) módszerrel történt. A harmadik esetben (földesúr és paraszt között), már a szántás is dominált. Dodgshon szerint a korai földelosztás megismeréséhez tovább kellene kutatni a „napjárs” szerinti (*sundivision*) módszert, annak ellenére, hogy a kutatók egy része nem hisz ebben, a források igen sok esetben más magyarázat levonását nem teszik lehetővé. Vinogradoff elképzelésének, a lassú földfoglalások során történő egyenlősítő elvű elosztásnak ma is népes tábora van, annál is inkább, mert rengeteg adat szól amellett, hogy az új földek elfoglalása a

⁶⁷Uo.

⁶⁸Az alábbi összefoglalás Dodgshon 1980-ban megjelent könyvére támaszkodik, de egyes kérdések kidolgozásához a szerző korábbi, bővebb tanulmányait is felhasználja, ld. a dolgozat további része és a bibliográfia.

⁶⁹Dodgshon, 1980, 24–25.

⁷⁰Dodgshon, 1975/a, 4–7. és skk.

szokásos mértékegységen belül történt, s az arányok fenntartására törekedtek. Maga az új föld foglalása akár egyéni, akár közösségi volt, a földesúr kontrollja alatt történt, ezt a szabályozottságot bizonyítja a földek egyenlő mértékegységben történő kiosztása is. Ez azonban nem magyarázza meg, hogy az újrendezések során miért nem szüntették meg a parcellák osztottságát, különösen, ha az újraosztás általában a nyomásrendszer bevezetésével is együttjárt.

Hasonló jelentőségű a szórt, kevert parcellák kialakulási folyamatában – Dodgshon szerint – az osztható öröklés rendjének szokása, amelyre Gray mutatott rá először. Ezt a gyakorlatot jellemzőnek mondják kenti, ír, walesi, sőt skót területre is, de Thirsk egész Angliára kívánja – a korai korokban – általánossá tenni. Ugyanakkor a Midland, tehát az open field földhasználat zónájában sem a norman hódítás előtt, sem után nincs bizonyíték az elosztható öröklésre. Arról nem is szólva – mondja –, hogy az osztható öröklés nem magyarázza meg, miért keverednek össze a parcellák, miért nem egy tagban kapja az örökös a részét, miért több darabban.

A korai földbirtok természetére, ahogy annak idején Vinogradoff magyarázta, az ún. részbirtok (*shareholding*) volt a jellemző. Az ilyen birtok sokkal inkább egy elképzelt „ideális”, semmint a határban pontosan kirajzolódó földdarab volt. Ennek alapja – Vinogradoff szerint – a törzsi egyenlőség, amely tovább élt, mint a közösségi tulajdon maradványa a középkorban, s így az elosztás minőségében és mennyiségében is az egyenlőségre törekedett. Dodgshon szerint az open field rendszer lényegét, a szórt parcellák együttesének kialakulását lépcsőzetes fejlődésben lehet vizsgálni, amelynek első foka egy primitív törzsi társadalom letelepedése egy meghatározott, az egyenlőség, a földek minőségi és mennyiségi egyenlősége alapján elosztott földterületen. A következő lépcső a további foglalások sorozata, ezek újabb osztást eredményeznek, s ennek az elvnek rendelik alá az öröklést is. Dodgshon nem állítja, hogy az osztott földek minden esetben tovább osztódtak, de bizonyos benne, hogy az újraparcellázások éppen az osztottság miatt jöttek létre újra és újra. Véleménye szerint a szórt, kevert parcellák bővülése és újraosztása maga után vonja a földjog változását is, vagyis egyidőben a fejlődés iránya egyre pontosabb és pontosabb körülírását eredményezi az elméleti birtoknak, most már a konkrét faluhatárban. Ezért látszik úgy, mintha az open field rendszer primitív formából – amelynek alapja a föld minőségi és mennyiségi egyenlősítése – szervezettebb rendszerre alakulna át.⁷¹

A részbirtok mint a szétosztás oka, Vinogradoff elmélete, nem talált követőkre – mondja Dodgshon – valószínűleg azért, mert csak a walesi anyagon bizonyította. A szerző részletes skót forrás-elemzésében elkülöníti a részbirtok két formáját; az egyiknél, amikor a birtok elvi nagysága van meghatározva, de fekvése, helyzete, határai nem, míg a másiknál a konkrétan leírt birtokrész, amelyeket a településen kívül a jobbgyébérlők (tenant) bírnak. Vagyis a „rész” nem más, mint jogcím a földre, mindaddig, amíg el nem osztják. A skót forrásokban igen sok adatot említ Dodgshon arra, hogy az osztás esetén a birtokosoknak felajánlották a választást, hogy földjeiket (részüket) egytagban kéri, vagy a falu közös földhasználati rendszerében, az ún. runrigben, és az elosztást sorshúzással vagy más módszerrel kívánják megoldani. A kiosztás után sem szűnt meg a jogosultság igénye, ha valaki a birtokosok közül „igazságtalannak” vagy „egyenlőtlennek” tartotta az elosztást, új elrendezést kérhetett. Dodgshon megállapítja, hogy a walesi és az ír birtokok is a részbirtok rendszerén fejlődtek, a részeket itt nem családokként, hanem a felnőtt férfiak száma szerint osztottak ki, nem volt szükség a családfejlődés halálára az örökléshez. Kaphatták a földet, a részt, egy darabban is, de jobbgyaik már ezen az alapon ugyanúgy szétoszthatták maguk között. Megfigyelései szerint Angliában – különösen Northumberlandban – igen sok példa akad a részbirtokra, és ezek újra rendezésére.⁷²

Dodgshon kutatásai nemcsak a közösségi földhasználat elméletét, de gyakorlati megoldásainak változását is érintették. Az általa vizsgált skót és walesi területen általános közösségi földhasználati szisztéma, a runrig-nek nevezett infield-outfield módszer, hasonlóan a nyomásrendszerekhez, évtizedek óta vita tárgyát képezte. Dodgshon szerint a nyomásrendszerek és az infield-outfield rendszer

⁷¹ Dodgshon, 1975/a, 16–29.

Roberts 1977-ben kiadott településtörténeti munkája Beresford írtás elképzése és Dodgshon földbirtok-elméletére alapozva jelöli meg a további történeti földrajzi kutatásokat. Meggyőződése, hogy a geológiai környezet és ökológiai feltételek, valamint a földtulajdon-birtoklás együttesen hozzák létre a földhasználat variációit, amelynek legjellegzetesebb formája, az open field az írtás folyamatában alakul ki. Roberts, 1977, 105–107., valamint 190–198.

⁷² Dodgshon, 1980, 30–36.

egyazon közösségi földművelési mód két típusa.⁷³ Az infield-outfield lényege a földbirtokok különbözőségének bázisán állapítható meg. Az infield, a közösség adózásra kötelezett területét jelenti, vagy más szóval azt a részt, amelyet kímértek, meghatározott mértékegységben (pl. husbandland), és amely a település kezdeti terjeszkedésének eredménye. Az outfield a nem adózó, környező parlagok területe, amelyet mindig acre-ban mértek. Az infield az intenzív művelés helye, amelyet trágyázatok, az outfield a parlagváltásos művelés színtere, vagy a művelés szünetében a legeltetés helye volt. Dodgshon szerint az angol földhasználati módok alapvető különbsége nem a művelés módjában, hanem a földbirtok természetében van. Míg Angliában (főként a Midlanden) minden föld adózás alá esik, így infield-nek minősül, és nem volt közösségi kontroll alatt működő outfield-jük. Természetesen van olyan angol település, ahol a falun kívül létezik adózásra nem fogott terület, amelyet elkülönítve használtak, mint legelőt és néhány helyen még sok outfield-et is meg lehet figyelni. Az infield-en belül skót területen is, létezett a két- és háromnyomás alkalmazása, amelynek bevezetését Dodgshon a települések osztódási menetével, a földek újrendezésével hozza összefüggésbe és hatalmas forrásanyaggal bizonyítja.⁷⁴ Az infield-outfield rendszer eredetét is vizsgálja Dodgshon, amelyet az angolszász forrásokban „inland” és „outland” terminusokkal jelölt földbirtokkal vet össze.⁷⁵

Dodgshon rendkívül sokoldalú, sokrétű megközelítésével, tárgyi tudásával tűnik a legmeggondoltabbnak az utóbbi évtized kutatásából. Hatása azonnal jelentkezett a legfrissebb összefoglaló munkákban is, mint A. R. Baker könyvében,⁷⁶ aki szerint igaza is van abban, hogy az infield-outfield rendszer lényegét az adózás és nem adózás alternatívája adja meg. Szerinte az elmélet hibája abban van, hogy a tulajdonjogot és a művelés módját összemossa, amennyiben az „infield” annyit jelent, mint intenzív működés, rövid ugar, trágyázás, míg az „outfield” rendszer alatt értendő a parlagváltás, trágyázás nélkül. Ugyanakkor, ahogy Dodgshon bizonyítja, az egyik típus adózásra kötelezett, míg a másik nem. Meggyőződése, hogy az „infield”, mint az angolszász „inland” (a földesúr sajátkezelésű földjeként értelmezve), és az „outfield”, vagy „outland” pedig a paraszti birtokként helyileg is összekeveredtek. Röviden: az infield-outfield rendszer éppúgy kifejlődhetett az inlandból, mint az outlandból, felesleges ilyen merev elhatárolást tenni. Véleménye szerint Dodgshon elméletének legsebezhetőbb pontja az újrendezés elmélete.

R. A. Butlin a történeti földrajz további kutatása számára összeállított szinte tankönyv szerű tanulmányában⁷⁷ ad összegzést a gazdaság és társadalomtörténet, a történeti földrajz közösségi földhasználat kutatásának jelenlegi állapotáról. Azt írja, hogy a fejlődés központú vagy lépcsőzetes modell az angliai földművelési rendszerek fejlődésében manapság széles körben elfogadott és kutatott, a történeti földrajz pedig nagyszámú megerősítő bizonyítékokat szolgáltatott ehhez.

Butlin szerint Dodgshon, aki többek között feltételezte, hogy a nyomásrendszer a népesség növekedése miatt előállott bonyolult és fokozatosan felmerülő problémák megoldására létrejövő termelési racionalizáció, amelyre választási vagy pótlólagos megoldás a települések megosztásának lehetősége. A szétosztott parcellák fejlődését magyarázni lehet a dodgshoni „compound” értelmezéssel is, ami tartalmazza a földfoglalás metódusát, osztható öröklés hatását és a földbirtok tulajdonjogi természetének következményeit, és ezzel igen hasznos vizsgálati irányelvet dolgozott ki.⁷⁸

Butlin szerint az utóbbi tíz évben a területi eltérések vizsgálata két igen fontos tényre hívta fel a figyelmet. Először a közösségi földhasználat mindkét típusában (open field és az infield-outfield rend-

⁷³ Dodgshon, 1978. 49. és skk., valamint a runrig-ről bővebben Dodgshon, 1975/b. 190–206. Ugyanakkor a nyomásrendszerek fejlődéséről még igen bizonytalan képet rajzol Fox, 1978, 110–117.

⁷⁴ A település osztási és osztódási folyamatáról, Dodgshon, 1978, 54–63., valamint uő: 1980, 108–151. és uő: 1977, 8–19.

⁷⁵ Dodgshon, 1975/c, 327–345., az angolszász korszakban az „inland” a demesne (a földesúr sajátkezelésű földje volt, az „outland” pedig a jobbágyok földje, ezek megfelelői az „infield” és az „outfield” földhasználati rendszer. Ennek kidolgozottabb Kelet-Angliát, Észak-Angliát és Skóciát feldolgozó változatát ld. Dodgshon, 1980, 83–107.

⁷⁶ Baker, 1979, 320–323.

Dodgshon válaszában a további kutatások eredményeitől várja a kérdés eldöntését, amely pillanatnyilag neki kedvez. Ld. Dodgshon, 1979, 423–429.

⁷⁷ Butlin, 1982.

⁷⁸ Butlin, 1982, 43.

szer) az újrendezés és átszervezés kiterjedtségére, másodsor a londoni piac fontosságára, amely kiható az agrárviszonyok alakulására, beleértve a földhasználati módokat, vagyis minél közelebb a piachoz, annál nagyobb hatással. Mindkét észrevétel további kutatást igényel. Butlin szerint a közösségi földhasználat jelentős kérdése, hogy miért maradt fenn a szisztéma. Szerinte McCloskey meggyőző választ adott erre, a közösségi földhasználat megmaradt, mert ez kínálta a legnagyobb védelmet a paraszt számára a kockázat ellen, a szórt parcellák rendszere előnyt nyújtott a természeti csapások hatásának csökkentésében. Az előnyt abban találjuk – írja Butlin –, hogy ez az elrendezés képes volt kiegyenlíteni a kockázatot. Szerinte McCloskey bizonyítja, hogy a közösségi földhasználat sem észszerűtlen sem fejlődésellenes nem volt, a kockázat kivédése mellett újításra is képes volt.⁷⁹ Ugyanakkor több kutató – mondja Butlin – nehezen látja meglehetőnek a kockázattól való félelmet a forrásokban.

Mind ez ideig úgy tűnt, hogy a középkori faluközösség kutatásának központi kérdése a közösségi földhasználat rendszere, amelynek gazdasági, jogi, társadalmi konzekvenciái elválaszthatatlanok egymástól. Közel száz éven át kutatók generációi követték el mindent, hogy a minden kétséget kizáróan történeti intézményt eredetében, folyamatában és megszűnésében, azaz egészében kövessék nyomon, hogy megértsék és megértessék. A történelem módszere és lehetősége nem bizonyult elég-ségesnek ehhez, így kapcsolódott a közösségi földhasználat kutatásába több tudományág (régészet, történeti földrajz, technikatörténet, gazdaságtörténet), amelyeknek közös érdeke nem kevesebb, mint egységes képződményről.

Az 1973–1983 közötti időszak kutatását uralja a nagy múlttal rendelkező – Thirsk történeti elméletétől megtámasztott, ám saját kutatási eredményeitől egyre inkább elbizonytalanodó – történeti földrajzi és a közösségi földhasználat kutatásába újonnan berobbanó közgazdaságtan. Egymás közötti vitájuk tárgya – egyben a bírálhatóság és a „sebezhető pontoké” is – valamilyen egyoldalúság –, legyen az a túlzott regionális eltérések hangsúlyozása, a merev vagy éppen túl szabadon kezelt kronológia, és a különböző, de egy gyökerű közgazdasági teória. A közösségi földhasználat kutatásában a „klasszikus történeti” megközelítés kifulladását a 70-es évekre.⁸⁰ A dolgok egyszerű logikája mondatja, hogy az egyoldalúság kritikája – eltekintve az oly ritka kivételektől, mint pl. Dodgshoné, úgyszintén egyoldalú. A közösségi földhasználat kutatásában ennek jele a társadalomtudományok 20. századi „Prométeusza”, a szociológia térhódítása. A régebben társadalomtörténetnek nevezett, újabban történeti szociográfiának, történeti antropológiának keresztelt tudományág a hajdani jogtörténetet házasítja össze a szociológiával – egyelőre annak előnyei nélkül, viszont a szociológia hátrányaival, – és az egyoldalú gazdasági determinációt elvetve az ugyancsak egyoldalú társadalomtörténetet helyezi kutatása középpontjába.⁸¹ Homans, Ault, Raftis monografikus, leíró történeti munkáit tartják „szellemi

⁷⁹ *Grantham*, 1980, 515–531. McCloskey kockázat-csökkenés elméletét a francia open field 19. századi fennmaradásának bizonyításában alkalmazza. *Campbell*, 1983, 24–26., pedig Kelet-Norfolk területén a 13. században elemzi az open field rendszer újításra és fejlődésre való képességét, valamint a bekerítések békés útját.

⁸⁰ A korszakban még számottevő részutatást sem írtak történészek, a jeles tudós Postan, 1973-as tanulmánygyűjteményében – régebbi munkáinak újra kiadásában – nem szerepel egyetlen sem, amely a közösségi földhasználat kérdését érintette.

Hasonlóképpen Hilton, 1975-ös – szintén korábbi munkák egybegyűjtése – könyve sem tartalmaz open fieldre vonatkozó tanulmányt, eltekintve egy néhány oldalas Észak-Warwickshire-i földhasználatra vonatkozó adatközléstől. (*Hilton*, 1975, 134–138.)

Történeti munkának számít Miller–Hatcher Anglia középkorát társadalom és gazdaságtörténeti szempontok alapján szemlélő könyve, ez azonban széles témáját tekintve aligha nyújthat eligazítást a közösségi földhasználat kérdésében, ld. *Miller–Hatcher*, 1978, 91–110.

⁸¹ Mint minden új tudományág a történeti szociológia is „új fogódzókat”, „új módszereket” keres és hoz létre, létezése igazolására. Ez esetben a módszertan megalkotója Macfarlane, aki könyvében leírja, mit kell figyelembe vennie, vizsgálnia a jó történeti antropológusnak, aki a közösségeket kutatja, ld. *Macfarlane*, 1977.

elődeiknek” a történeti szociológia újdonsült kutatói, mégis éppen Raftis torontói iskolájának legújabb eredményei a demográfia (család-kutatás, házasság-moralitás-mobilitás stb.) bővületében alig vesznek tudomást az általuk vizsgált – leginkább egyetlen településen vagy majorságon – létező, a társadalom szféráját befolyásoló gazdasági folyamatokról.⁸² Született olyan munka is, amely a majorsági források feldolgozásában sikerrel került el, hogy egyetlen szót is ejtsenek akár a majorság, akár a vizsgált falvak gazdasági szervezetéről.⁸³

A közösségi földhasználat jelenkori kutatásának tükrében sokvonású, de homályos kép tükröződik, és annyi bizonyos, hogy nyitva az út a további bonyolításhoz, de a kívánatos tisztázáshoz is, a kérdés csak – ugyanaz, ami több mint száz éve – mikor, hogyan és miért volt, lett és szűnt meg a közösségi földhasználat Angliában.

IRODALOM

- A.A. Alchian–H. Demsetz, 1973, The Property Right Paradigm, *Journal of Economic History*, (XXXIII) 16–27.
- W.O. Ault, 1965, Open-Field Husbandry and the Village Community. In: *Transactions of the American Philosophical Society*, new ser. Vol. 55, 3–102.
- W.O. Ault, 1972, Open-Field Farming in Medieval England. A Study of Village By-Laws. London.
- A.R.H. Baker, 1973, Field systems of southeast England. In: A. R. H. Baker–R. A. Butlin (eds), 377–425.
- A.R.H. Baker, 1979, Observations on the open fields: the present position of studies in British field systems. *Journal of Historical Geography*, (31.) 315–323.
- A.R.H. Baker–R. A. Butlin (eds), 1973, *Studies of Field Systems in the British Isles*. Cambridge.
- M.W. Beresford, 1954, *The Lost Villages of England*. London.
- M.W. Beresford–J. K. S. St. Joseph, 1958, *Medieval England an Aerial Survey*. Cambridge U. P.
- E. Boserup, 1965, *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure*. Chicago.
- E. Britton, 1977, *The Community of the Vill*. Macmillan of Canada.
- R.H. Buchanan, 1973, Field Systems in Ireland. In: A. R. H. Baker–R. A. Butlin (eds), 608–616.
- R.A. Butlin, 1982, *The Transformation of Rural England c. 1580–1800. A Study in Historical Geography*. Oxford U. P.
- B.M.S. Campbell, 1980, Population Change and the Genesis of Common fields on a Norfolk Manor. *Economic History Review*, 2nd ser. (XXXIII.) 174–192.
- B.M.S. Campbell, 1983, Agricultural Progress in Medieval England: Some Evidence from Eastern Norfolk. *Economic History Review*. 2nd ser. (XXXVI.), 26–46.
- J.S. Cohen–M.L. Weitzman, 1975/a, Enclosures and Depopulation: A Marxian Analysis. In: W.N. Parker–E.L. Jones, 1975, 161–176.
- J.S. Cohen–M.L. Weitzman, 1975/b, A Marxian Model of Enclosures. *Journal of Development Economics*, (I.) 287–336.
- C.J. Dahlman, 1980, The Open Field System and Beyond. A property rights analysis of an economic institution. Cambridge U. P.
- C.J. Dahlman, 1982, The Origins of Open-Field Agriculture. *Journal of Economic History*, 1982. 2nd ser. (XXXV.) 239–240.
- H.C. Darby, 1973, *A New Historical Geography of England*. Cambridge.

⁸² Jellegzetes példa erre Razi, 1980, ennél sokkal árnyaltabb és „történetibb” Dyer 1980-as könyve, amely szót ejt a paraszti mezőgazdaságról, annak technikai újításairól a 14. században (vetés-forgó) termésátlagokról, birtoktípusokról és a falu szervezetében oly fontos by-law-król, ezt inkább Ault, 1965, 1972. korábbi munkája alapján, ld. Dyer, 1980, 316–339.

⁸³ Britton 1977-es kiadású munkájában a falu belső kooperációját elemző fejezetben a közös felelősségvállalás rendszere (*pledging*) az egyetlen említésre méltó, a falu földhasználatáról semmi sincs. Britton, 1977, 101–114.

- R.A. Dodgshon*, 1975/a, The Landholding Foundations of the Open-Field System. Past and Present (67.), 3–29.
- R.A. Dodgshon*, 1975/b, Runrig and the Communal Origins of Property in Land. Juridical Review, 189–208.
- R.A. Dodgshon*, 1978, The Origins of the Two- and Three-Field System in England: A New Perspective. Geographia Plonica (38.), 49–63.
- R.A. Dodgshon*, 1979, Observation on the open fields: a reply. Journal of Historical Geography (5.), 423–429.
- R.A. Dodgshon*, 1980, The Origin of British Field Systems: An Interpretation. London.
- R.A. Dodgshon*, 1981, The Interpretation of Subdivided Fields: A Study in Private or Communal Interests? In: T. Rowley (ed.), 130–144.
- Ch. Dyer*, 1980, Lords and Peasants in a Changing Society, The Estates of the Bishopric of Worcester, 680–1540. Cambridge U. P.
- S. Fenoaltea*, 1975, The Rise and Fall of a Theoretical Model: The Manorial System. Journal of Economic History (XXXV.), 386–409.
- S. Fenoaltea*, 1976/a, On a Marxian Model of Enclosure. Journal of Development Economics (3.), 195–198.
- S. Fenoaltea*, 1976/b, Risk, Transaction Costs, and the Organization of Medieval Agriculture. Explorations in Economic History (13.), 129–151.
- H.P.R. Finberg*, 1972, Anglo-Saxon England to 1042. In: H.P.R. Finberg (ed.), 1972. I/II. vol. 385–526.
- H.S.A. Fox*, 1978, The Origins of the Two- and Three-Field System in England: Past Conjectures and Future Research. Geographia Plonica (38.), 109–117.
- H.S.A. Fox*, 1981, Approaches to the Adoption of the Midland System. In: T. Towley (ed.), 1981, 64–111.
- P.J. Fowler*, 1976, Agriculture and rural settlement. In: D.M. Wilson (ed.), 23–47.
- P.J. Fowler*, 1981, Later Prehistory. In: S. Piggott (ed.), vol. I/II. 63–101.
- G.W. Grantham*, 1980, The Persistence of Open-Field Farming in Nineteenth-Century France. Journal of Economic History (XL.), 515–531.
- H.L. Gray*, 1915, English Field Systems. Cambridge.
- D. Høll*, 1981, The Origins of Open-Field Agriculture – The Archeological Fieldwork Evidence. In: T. Rowley (ed.), 22–38.
- R.M. Hartwell*, 1973, Good Old Economic History. Journal of Economic History (XXXIII.), 28–40.
- R.H. Hilton*, 1975, The English Peasantry in the Later Middle Ages. Oxford.
- R.C. Hoffmann*, 1975, Medieval Origins of the Common Fields. In: W.N. Parker–E.L. Jones (eds), 23–71.
- G. Jones*, 1973, Field Systems of North Wales. In: A.R.H. Baker–R.A. Butlin (eds), 430–479.
- A. Macfarlane*, 1977, Reconstructing Historical Communities. Cambridge U. P.
- A. Macfarlane*, 1978, The Origins of English Individualism. New York.
- Mátyás Antal*, 1973, A modern polgári közgazdaságtan története. Budapest.
- M.P. Mazur*, 1977, The Dispersion of Holdings in the Open Fields: an Interpretation in Term of Property Rights. Journal of European Economic History (6.), 461–471.
- M.P. Mazur*, 1980, Scattering in Open Fields: Reply. Journal of European Economic History (9.), 215–218.
- D.N. McCloskey*, 1975, The Persistence of English Common Fields. In: W.N. Parker–E.L. Jones (eds), 73–119.
- D.N. McCloskey*, 1976, English Open fields as behaviour towards risk. In: P. Uselding (ed.), 124–170.
- D.N. McCloskey*, 1979, A Reply to Professor Charles Wilson. Journal of European Economic History (8.), 203–207.
- D.N. McCloskey*, 1980, Scattering in Open Fields: A Comment. Journal of European Economic History (9.), 209–213.
- E. Miller–J.Hatcher*, 1978, Medieval England – Rural Society and Economic Change 1086–1348. London–New York.

- D.C. North–R.P. Thomas*, 1971, The Rise and Fall of the Manorial System: A Theoretical Model. *Journal of Economic History* (XXXI.), 777–803.
- D.C. North–R.P. Thomas*, 1977, The First Economic Revolution. *Economic History Review*, 2nd ser. (XXX.), 229–241.
- W.N. Parker–E.L. Jones* (eds), 1975, *European Peasants and their Markets*. Princeton.
- S. Piggott* (ed.), 1981, *The Agrarian History of England and Wales*. Vol. I/I. Cambridge.
- M.M. Postan*, 1973, *Essays on Medieval Agriculture and General Problems of the Medieval Economy*. Cambridge.
- M.R. Postgate*, 1973, Field Systems of East England. In: A.R.H. Baker–R.A. Butlin (eds), 280–324.
- T. Rowley* (ed.), 1981, *The Origins of Open-Field Agriculture*. London.
- Z. Razi*, 1980, Life, Marriage and Death in a Medieval Parish. *Economy, Society and Demography in Halesowen 1270–1400*. Cambridge U. P.
- B.K. Roberts*, 1973, Field systems of the West Midlands. In: A.R.H. Baker–R.A. Butlin (eds), 188–231.
- B.K. Roberts*, 1977, *Rural Settlement in Britain*. Dawson, Archon Books.
- D. Roden*, 1973, Field Systems of the Chiltern Hills and their environs. In: A.R.H. Baker–R.A. Butlin (eds), 325–376.
- J.A. Sheppard*, 1973, Field systems of Yorkshire. In: A.R.H. Baker–R.A. Butlin (eds), 145–187.
- Tamási Erzsébet*, 1983, Faluközösség – közösségi földhasználat. Az angol középkor közösségi földhasználatának kutatásáról. Kézirat, 258.
- C.C. Taylor*, 1981, Archeology and the Origins of Open-field Agriculture. In: T. Rowley (eds), 13–21.
- J. Thirsk*, 1964, The Common Fields. Past and Present (29.), 3–25.
- J. Thirsk*, 1973, Field system of the East Midlands. In: A.R.H. Baker–R.A. Butlin (eds), 232–280.
- J.A. Yelling*, 1977, *Common Field and Enclosure in England 1450–1850*. London.
- J.A. Yelling*, 1982, Rationality in the Common Fields. *Economic History Review*, 2nd ser (XXXV.), 409–415.
- D.M. Wilson* (ed.), 1976, *The Archaeology of Anglo-Saxon England*. London.
- Ch. Wilson*, 1979, A letter to Professor McCloskey. *Journal of European Economic History* (VIII.), 193–201.
- G. Whittington*, 1973, Field Systems of Scotland. In: A.R.H. Baker–R.A. Butlin (eds), 550–579.